

ІНСТИТУТ
суспільних досліджень

**Датування міст як проблема
історичної урбаністики:
європейський
та український досвід**

*Матеріали круглого столу
24 вересня 2008 р.*

Київ
2008

УДК _____
ББК _____
Д__

Д__ **Датування** міст як проблема історичної урбаністики: європейський та український досвід: матеріали «круглого столу» 24 вересня 2008 р./ За заг. ред. В. Г. Панченка. — Київ: Інститут суспільних досліджень, 2008. — 88 с.

ISBN _____.

Проблема відліку початку міста, поняття міста в Україні насичено великими суперечками, як серед істориків, так і серед політиків. Завданням круглого столу, проведеного 24 вересня 2008 р. було з'ясувати особливості підходів, навести різноманітні тлумачення, можливість виробити методологічні постулати щодо окремих галузей урбаністичних досліджень в Україні.

УДК _____
ББК _____

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам.

ISBN 978-966-_____

© Інститут суспільних досліджень, 2008
© Автори доповідей, 2008
© Учасники круглого столу, 2008

Зміст

Передмова.....	5
Учасники круглого столу	7
ДОПОВІДІ	9
<i>Ярослава Верменич. Проблема датування міст в сучасній Україні: теоретичні та правові аспекти.....</i>	9
<i>Андрій Портнов. Датування міст як дослідницька і політична проблема</i>	13
Питання, відповіді та репліки до виступу <i>(Володимир Панченко, Андрій Портнов, Наталя Яковенко, Оксана Коваленко)</i>	19
<i>Володимир Маслійчук. Датування міст Слобідської та Південної України: кілька проблем</i>	21
<i>Оксана Коваленко. Від Лтави до Полтави: проблема безперервності в існуванні міста.....</i>	27
Питання, відповіді та репліки до виступу <i>(Володимир Панченко, Оксана Коваленко)</i>	31
<i>Владислав Грибовський Містечко Микитине і Микитин перевіз: передісторія міста Нікополя</i>	32
Питання, відповіді та репліки до виступу <i>(Володимир Маслійчук, Владислав Грибовський)</i>	40
<i>Олег Репан. Час виникнення міста: випадок Дніпропетровська.....</i>	41
Питання, відповіді та репліки до виступу <i>(Володимир Маслійчук, Світлана Шліпченко, Максим Яременко, Оксана Задорожна, Олег Репан, Володимир Панченко)</i>	46
ОБГОВОРЕННЯ	52
Додаток: Постанова Кабінету міністрів України від 26 липня 2001 р. Про затвердження Списку історичних населених місць України	67
Інформація про Інститут суспільних досліджень.....	82

Передмова

Одна з найістотніших проблем історії українських міст — це проблема початку їхнього датування. Питання: з якого часу існує той чи інший населений пункт?, переходить межі прикладного історичного дослідження та стає частиною ідеології й політичного замовлення. Більше того, пошук коріння значною мірою пожвавлює інтерес до історії, до рідного краю, сприяє громадським ініціативам у багатьох галузях: політичній, громадському самоуправлінні, зацікавленості станом навколишнього середовища.

Як ставиться до проблеми передатування початків міст академічна громадськість? На це питання мав відповісти круглий стіл, проведений Інститутом суспільних досліджень у Центрі польських та європейських студій Національного університету «Києво-Могилянська академія» 24 вересня 2008 року. Науковці з різних міст України висловили як у доповідях, так і в обговоренні, різне бачення проблеми. Годі шукати однакості у непростих рішеннях. Проте наявний важливий момент: основна частина дискутантів вважає, що проблема початку міст — це проблема швидше суспільна, а не наукова. Науковець не має чіткого критерію: чи у датуванні слід спиратися на час першої згадки, чи на археологічні дані, чи на дату набуття населеним пунктом статусу міста, чи навіть на усний переказ про початок поселення, що побутує серед мешканців. Явища суспільної міфології — це ті речі, від яких історик залежить, та не завжди підтримує. Інша група дискутантів наголошувала на потребі передатування міст Півдня України, беручи за основу козацьке та татарське минуле краю, яке упродовж останніх двох століть прагнули закреслити своїми ідеологічними настановами Російська імперія, а потім Радянський Союз. Проблема повернення до витоків, згадки

про первісні назви та попередні поселення, на яких виникли імперські міста було б виявом історичної справедливості й торжеством істини.

Важливий наслідок, що впливає з даної дискусії: проблема витоків міста — це проблема самоусвідомлення його мешканців, громадських та політичних ініціатив, до яких сучасна історична наука не дуже й бажає бути причетною, покликаючись на власну неупередженість.

Даний круглий стіл лише перший із низки запланованих. Наступні дискусії Інститут суспільних досліджень планує провести у двох містах, де точаться запеклі дебати про початки міської історії: Одесі та Дніпропетровську. Матеріали наступних круглих столів, можливо з абсолютно іншими наслідками й висновками, також плануємо видати.

Передаючи до рук читача матеріали дискусії, сподіваємося на її плідне продовження та запрошуємо усіх зацікавлених до співпраці.

Список учасників круглого столу

Бетлій Олена

кандидат історичних наук, директор Центру польських та європейських студій Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Верменич Ярослава

доктор історичних наук, професор, завідувач відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України

Грибовський Владислав

кандидат історичних наук, виконавчий директор Інституту суспільних досліджень (м. Нікополь—Дніпропетровськ)

Задорожна Оксана

науковий співробітник науково-дослідницького центру «Спадщина» Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Коваленко Оксана

аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Полтава)

Маслійчук Володимир

кандидат історичних наук (м. Харків)

Михайловський Віталій

кандидат історичних наук (м. Кам'янець-Подільський)

Панченко Володимир

директор Інституту суспільних досліджень, головний редактор газети «Експедиція XXI»

Портнов Андрій

кандидат історичних наук, відповідальний редактор журналу «Україна Модерна»

Репан Олег — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету

Савченко Сергій

кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства Національної металургійної академії України (м. Дніпропетровськ)

Шліпченко Світлана

архітектор, мистецтвознавець, викладач Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Яковенко Наталя

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Яременко Максим

кандидат історичних наук, керівник науково-дослідницького центру «Спадщина» Національного університету «Києво-Могилянська академія».

ДОПОВІДІ

Ярослава Верменич

ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ МІСТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Історія міст як соціально-просторових форм існування людських співтовариств, способів самоорганізації міських спільнот, становлення специфічної міської культури є одним із найцікавіших аспектів історичного пізнання. Кожне місто — це водночас мікромодель Всесвіту і макросвіт окремої людини.

Згідно з Європейською хартією міст (1992), існують дві концепції міста — як археологічного, топографічного, містобудівного осередку людської життєдіяльності і як історичного та юридичного явища, яке забезпечує фундаментальне ядро (фокус) суспільного життя.

Сучасній світовій урбаністиці властиве прагнення подивитися на місто комплексно, проаналізувати його як систему, здатну до саморозвитку й саморегуляції. На жаль, вітчизняній традиції саме й бракує системності, комплексності, міждисциплінарності. Чимало розбіжностей існує в системі визначення віку конкретного міста, оцінки історичного значення міської топоніміки. Навіть критерії віднесення певного населеного пункту до міст не усталені.

Найпродуктивнішим видається розгляд міста як геосоціокультурної системи, що має територіально-географічний, архітектурно-планувальний, соціально-економічний, культурно-інформаційний виміри. При цьому враховується роль міста як центру впливу та його ідентифікаційна функція, а також роль міста у формуванні різного роду взаємопов'язаних просторів: комерційного, соціального, рекреаційного, культурного тощо.

Існують кілька класифікаційних принципів, що дозволяють об'єднувати міста за різними параметрами. За функціональним

призначенням міста поділяються на економічні і неекономічні; за господарським профілем — на промислові, портові, курортні тощо; за адміністративним значенням — на міста державного, обласного та районного підпорядкування. Класифікація типів поселення відбувається за ознаками поділу на ті, що мають адміністративне значення, і ті, що його не мають. Поділ населених пунктів на міські і сільські доволі умовний. До перших відносять міста та селища міського типу, до других — села й селища. 2004 року за офіційними даними в Україні було 453 міста, 887 селищ міського типу і 28 612 сіл, що розташовані в 490 адміністративних районах¹. При цьому важко знайти пояснення, чому, наприклад, Угнів Львівської області з населенням 999 мешканців (станом на 2007 рік) вважається містом, а Острів того самого Сокальського району з населенням 1849 осіб — селом. До речі, у сусідній Польщі нараховується понад 1000 міст. Така розбіжність у цифрах з Україною пов'язана з тим, що критерій вітчизняного законодавства для міста — 10 000 населення — явно завищений.

Серед основних методологічних підходів, які застосовуються в Україні у дослідженні міської історії, слід виділити геурбаністичний, засновником якого вважають відомого географа Володимира Кубійовича. У розвідці 1927 року він визначив місто як «поселення, що зосереджує на невеликій території значну кількість людей, які займаються не сільськогосподарським виробництвом, а зайняті у промисловості, торгівлі та інтелектуальних професіях»². Геурбаністика аналізує процес виникнення міст і міського способу життя як відповідь на певні потреби території.

У цьому контексті напрочуд важливим є визначення етапів локаційного процесу формування міської традиції — як озна-

¹ *Регіональна політика в Україні: інституційно-правове забезпечення* : Зб. офіц. док-тів. К., 2004. С. 446.

² *Кубійович В. З антропогеографії Нового Санча*//Кубійович В. Наукові праці. Париж — Львів, 1996. Т. 1. С. 473.

ки сталості міського життя в широких хронологічних межах. Тут особливої ваги набуває окреслення етапів міського розвитку — від часу виникнення міста до сьогодення. У світовій практиці в цьому питанні домінує системний підхід; вітчизняні ж містознавці надмірно зосереджені на хронологічній фіксації перших ознак міського життя.

Сучасна урбаністика активно послуговується поняттям «локаційний процес», що позначає стадіальність у розвитку міського поселення — від ухвалення кимось рішення про закладення міського осередку до забезпечення його нормального функціонування. Поширення локаційної концепції надало особливої ваги питанню локаційних привілеїв — дозволів влади на заснування міст або надання їм особливих прав. І хоча багато міст згадуються в джерелах раніше, ніж вони дістали такі привілеї, нерідко саме останні визначають офіційні дати здобуття міського статусу.

В Україні склалася традиція, яка вимагає максимально точно датувати виникнення міста. Це має і суто практичний аспект — поширену практику відзначати ювілеї міст. Уже впродовж двох століть історики Галичини вдаються до спроб здавнити Галич, доводячи, що місто виникло набагато раніше від першої згадки про нього в Київському літописі (1140 рік). Поселення на Крилоській горі існувало з IX століття, але воно не мало укріплень. Попри заперечення істориків, місцева влада відсвяткувала 1100-річчя Галича³.

Дотепер не усталена дата заснування Кам'янця-Подільського. Поширений у літературі 1062 рік, як довів Ярослав Дашкевич, походить із фальсифікату, виготовленого в XVI столітті місцевими вірменами з метою обґрунтувати тривалість свого перебування на Русі⁴.

³ *Котляр М. Княжий двір Галича у XII ст.*//Київська старовина. 2006. № 4. С. 6.

⁴ Докл. див.: *Винокур І., Петров М. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект*//Краєзнавство. 1999. № 1–4. С. 10–21.

Для розв'язання багатьох дискусійних питань літочислення міст пропонується чіткіше розмежувати поняття «утворення міста» і «заснування міста». Про заснування міста можна говорити на підставі відповідного правового акту, що фіксує початок будівництва. Заснування міста — правова категорія, утворення — історична. Говорячи про утворення, мусимо взяти до уваги безперервний розвиток поселення з моменту виникнення, а також час постанови його історичного центру і час поглинення ним тих поселень, які виникли раніше і первісно не входили до його території.

Останнє міркування видається слухним для тих випадків, коли територія міста складається із залишків кількох поселень, що виникли в різний час. Приміром, до складу Катеринослава ввійшли, крім запорозької слободи Половиці, виниклої 1743 року, давніші поселення Нові Кодаки та Лоцманська Кам'янка. Чи правомірно в таких випадках здавнювати вік міста?

Більшість дослідників схиляється до того, що цього робити не варто: доцільніше брати до уваги вік того поселення, яке стало ядром майбутнього міста, і то лише в тому разі, якщо існує безпосередній зв'язок між ними і міська традиція не переривалася. Але тут потрібен диференційований підхід до кожного конкретного випадку.

Нині найнадійніший орієнтир для визначення статусу міста і його віку — Список історичних населених місць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року, у якому закріплено офіційно визнані дати заснування або першої писемної згадки про місто. Кабмін зобов'язав Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики продовжити роботу з визначення меж історичних ареалів населених пунктів, включених до списку. Сподіваємося, що в її ході поступово усуватимуться різночитання в датах, а вік міста фіксуватиметься з урахуванням думок, висловлених під час професійних дискусій.

Андрій Портнов

ДАТУВАННЯ МІСТ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКА І ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМА

Місто: пошуки дефініції

Російська версія вільної інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» визначає *город* як «населений пункт, мешканці якого, як правило, зайняті несільськогосподарським виробництвом». Дефініція *міста* в українській версії енциклопедії ідентична, але містить доповнення, що місто «виникло внаслідок суспільного поділу праці, відокремлення ремесла від сільського господарства та зосередження обміну в руках певної групи». Теза про переважання несільськогосподарських занять як ознаку міського населення походить від класичної соціологічної праці Макса Вебера⁵, хоча сучасні урбаністи звертають увагу на умовність опозиції місто — село, пишуть про «аграрні міста» доби середньовіччя та «рурурбанізацію», тобто поширення міських форм життя на сільську місцевість⁶.

Англomовна «Вікіпедія» починає з розрізнення «урбанізованого» і «сільськогосподарського» просторів. «Урбанізований простір» — простір із високою щільністю структур, створених людиною. Відповідно, *city* — це урбанізований простір із високим рівнем населення та особливим адміністративним, правовим та історичним статусом, а *town* — міське поселення без чіткого загального визначення, але більше за село і менше за *city*.

Німецька «Вікіпедія» визначає *Stadt* як «велике, централизоване й відмежоване поселення з власними системами права та постачання послуг, розташоване на перетині важливих шляхів». Нарешті, польська версія енциклопедії пише

⁵ Див.: Вебер М. Город//Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. С. 309–381.

⁶ Верменич Я. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри. К., 2008. С. 75, 77.

про *miasto* як «історично утворену одиницю поселення, якій властиві висока інтенсивність забудови, незначна кількість сільськогосподарських теренів, зайнятість населення у не-сільськогосподарських сферах та специфічний міський стиль життя».

Наведені визначення віддзеркалюють культурні особливості різних розумінь міста. Кожне з них указує на важливі риси міського життя. Більшість істориків-урбаністів загалом згодні щодо неможливості універсальної дефініції міста, яка би пасувала до всіх історичних періодів та всіх контекстів історичних подій⁷. Місто середньовічне відрізнялося від античного, китайські міста — від європейських. Як і кожен складний та мінливий історичний феномен, місто не є просто набором нормативних ознак. Ані наявність фортечних мурів, ані осідок князівської чи іншої панівної родини, ані регулярний ринок не можуть вважатися універсальними ознаками міського устрою. Міста можна поділити на різні групи чи типи: залежно від кількості населення (міста — містечка), основного заняття міщан (місто торговельне — промислове — культурний — науковий центр), адміністративного статусу населеного пункту (столиця — обласний центр — районний центр) тощо. Отже, саме розуміння міста в різних історичних і культурних контекстах суперечливе, а універсальних нормативних критеріїв його однозначної дефініції не існує.

З чого починається місто?

Міські поселення можуть поставати як центр осідку князівського двору, як торговельний перевальний пункт, як прикордонний форпост. Париж має витоки в кельтському поселенні племені паризіїв, згаданого під 53 роком до н. е. Юлієм Цезарем. Лондон (як *Londonium*) був заснований римлянами 43 року н. е. під час їхнього вторгнення до Британії. Бухарест

⁷ *Портнова Т.* Міське середовище і модернізація: Катеринослав середини XIX — початку XX ст. Дніпропетровськ, 2008. С. 22.

був, за легендою, заснований пастухом Букурром і розташовувався на семи пагорбах (як і Рим). Берлін постав із поєднання двох розділених річкою міст: Кельна (перша згадка — 1237 рік) та Берліна (1244 рік), які 1307 року побудували спільну ратушу. Будапешт — продукт об'єднання двох інших міст — Буди і Пешта (яке сталося 1873 року), на місці яких ще в I столітті до н. е. виникло кельтське поселення Ак-Інк, перейменоване римлянами на Аквінкум. Амстердам виник бл. 1275 року завдяки дамбі, що відображене в буквальному перекладі його назви: «дамба на річці Амстел».

У якому зв'язку перебувають старовинні населені пункти з сучасними постіндустріальними містами? До цього питання можливі два підходи. Перший наголошує на давності і скерований на пошук найдавніших поселень на території сучасних міст. Другий підхід наголошує на важливості вітального, безпосереднього зв'язку сучасного міста з населеним пунктом, до історії якого воно прагне прив'язатися. У такому разі більшість сучасних міст виявляться набагато молодшими, ніж ми звикли думати.

З викладеним вище пов'язана інша проблема — розрізнення реального набуття населеним пунктом ознак міста і його формально-юридичного статусу. Наприклад, у дореволюційній Росії більшість населених пунктів Донбасу, включно з Юзівкою (майбутнім Донецьком), мали статус сіл, попри свій промисловий характер та значну чисельність населення⁸.

Ювілеї міст

1937 року нацистська Німеччина гучно відзначила 700-річчя Берліна (вираховане від першої письмової згадки про місто Кельн, розташоване на теренах сучасного Берліна).

⁸ Див.: *Миронов Б.* Социальная история России периода империи (XVIII — начало XX в.). Санкт-Петербург, 1999. Т. 1; *Куромія Г.* Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. К., 2002.

8 вересня 1947 року Радянський Союз святкував 800-річчя Москви (також враховане від першої літописної згадки).

1976 року місцева влада виступила з ініціативою святкування 200-річчя Дніпропетровська. Ця дата відсилала до рапорту губернатора В. Черткова на ім'я Г. Потьомкіна про вибір місця для побудови південної столиці імперії (до речі, на запропонованій тоді місцині місто так і не збудували). Настільки дивна аргументація пояснюється прив'язкою до іншого ювілею — 70-річчя Леоніда Брежнєва, від якого місто, де генсек починав партійну кар'єру, сподівалося особливих благ. Як не дивно, але ця дата пережила не тільки Брежнєва, а й Радянський Союз. Хоча дореволюційний Катеринослав відзначав своє 100-річчя 1887 року, від дати закладення Катериною II Преображенського собору.

1982 року святкували 1500-річчя Києва, враховане не від письмової згадки, а за археологічними даними (які були досить неоднозначні і напевно не давали змоги точно встановити 482 як рік заснування міста). Дотепер з'ясовано не всі питання щодо походження ініціативи святкування та його мети: імовірно видається погляд, що ініціатором виступило республіканське керівництво на чолі з Володимиром Щербицьким, підтримане московським академіком Борисом Рибаківим⁹. Серед ідеологічних наголосів святкування були автохтонне, «питомо слов'янське» походження міста та руської державності й ідеї давньоруської народності як спільної «колиски».

Пострадянська Росія на загальнодержавному рівні відзначала 300-річчя Санкт-Петербурга (2003 рік) та 1000-річчя Казані (2005 рік)¹⁰. Якщо у випадку нової столиці імперії

⁹ Докл. див. вдумливу статтю: *Ісаєвич Я.* Ювілеї міст: Львів, Київ і знову Львів // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. К., 2007. Вип. 16. Ч. 1. С. 79–80.

¹⁰ Див. офіційні сайти святкувань: <http://www.300spb.ru>; <http://www.kazan1000.ru/rus/>

Петербурга — свідомого творіння Петра I — проблеми датування виникнути не могло, то випадок Казані значно складніший.

Ще 1894 року міський голова Сергій Дяченко пропонував відзначити 500-річчя міста й передав до Казанського університету матеріали, які мали доводити, що містові не менш ніж п'ять століть. Утім, учених ці аргументи не переконали. Вдруге з ювілейною ініціативою місцева влада виступила 1977 року, тепер уже говорячи про 800-річчя. Посилалися при цьому на невиразну згадку в «Казанському літописці». Вердикт Академії наук СРСР, куди скерували відповідний запит, був такий: наведених аргументів недостатньо, археологічних знахідок обмаль, точно встановити дату заснування міста неможливо. Уже за пострадянських часів на початку 1990-х років на хвилі суверенізації на території казанського Кремля почалися масштабні археологічні розкопки, патронувані місцевою, як ніколи потужною владою. Їхнім результатом стало виявлення «домонгольського» археологічного шару, а в ньому — керамічного посуду та прикрас. Дата заснування міста — 1005 рік — була врахована як «точка перетину» датувань різних археологічних знахідок, своєрідне середнє арифметичне¹¹. Але цього разу відділення історії Російської академії наук таку аргументацію підтримало й затвердило 1005 рік як дату заснування Казані. У вересні 1999 року президент Б. Єльцин підписав указ про відзначення 1000-річного ювілею міста 2005 року. На момент святкування політична ситуація в Росії змінилася, але не змінилася політична детермінація ювілею. Помпезні святкування, включно з концертом «Скорпіонз», відкриттям метро, салютом із тисячі залпів та тортом вагою тисячу кілограмів, підкреслювали на символічному рівні тези про зразкове мирне співіснування в Казані християн і мусульман та успішність російського федералізму. А на думку фахових істориків,

¹¹ <http://vipkazan.ru/review/kazan1000/?ID=3031>

Казань була заснована 1370 року болгарським ханом Хасаном, звідки й пішла назва міста¹².

Отже, існують три основні засади визначення дат походження міст: за першою писемною згадкою, за датою надання населеному пунктові правового статусу відповідним органом влади, за інтерпретаціями археологічних даних. Перша засада найбільш поширена, зокрема, в європейській традиції. Третя тішиться особливою популярністю на пострадянському просторі, адже дозволяє максимально здавнити вік поселення. Чим є таке здавнення: комплексом «бідних родичів», що покликаний компенсувати негаразди сучасності, чи необхідною емансипацією від попередньої, нав'язаної візії минулого? Видається, що межа між цими двома речами напрочуд тонка й делікатна.

Питання передатування міст в Україні передусім політичне. Суверенна держава має право на власну історичну політику. Навіть більше, питання ідентичності та політики пам'яті — це питання національної безпеки, оскільки саме ідентифікації визначають ставлення громадян до держави, їхню лояльність чи нелояльність. Водночас проблема походження та еволюції міських поселень — одне з «вічних» питань історичної урбаністики, а отже, важливий складник наукового пошуку. Питання про можливість (або також доречність / бажаність) розмежування політичного і наукового підходів до цих проблем видаються майже риторичними.

¹² Егоров В. Л. О времени возникновения Казани // Советская археология. 1975. № 4; Иванов В. В., Халиков А. Х. О времени возникновения Казани // История СССР. 1975. № 6; Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII—XIV вв. Москва, 1985; Хузин Ф. Ш., Ситдииков А. Г. Древняя Казань глазами современников и историков. Казань, 1996.

Питання, відповіді та репліки до виступу:

Володимир Панченко

Як, на Вашу думку, має відбуватися визначення дати заснування міста в сучасних українських реаліях?

Андрій Портнов

Я погоджуюся з думкою пані Ярослави Верменич, що потрібні дискусії фахівців і потрібно, щоб оці всі державні списки уклалися як результат таких розмов, а не так, що спочатку даються доручення працівникам відповідного апарату уряду, ті десь в інтернеті розшукують ці дати, і потім вони мають статус, як я зацітував, «офіційно визнаних дат заснування міст». Тобто тут варто наголосити на важливості експертної дискусії й експертного визначення в кожному конкретному випадку датування.

Володимир Панченко

Але чи існують загально визнані, універсальні критерії датувань? І яка роль у цьому належить державі?

Андрій Портнов

Це питання я намагався поставити у своєму виступі. Висновок такий: єдиних, загальних критеріїв немає. Це питання завжди контекстуальне і, будьмо відверті, політичне.

Наталя Яковенко (репліка)

Мені здається, що допускати до питання датувань державу небезпечно. Адже держава є носієм певної офіційної ідеології, і те, про що говорив Андрій, прекрасно це ілюструє. Андрій забув згадати, скажімо, таку пікантну річ: 482 рік — це перша згадка про Київ у хроніці, коли правильно пам'ятаю, Бельського. Але датування «від Бельського» було неприйнятним для Радянського Союзу, бо Київ — це колиска східних слов'ян-автохтонів, тож ніякий нам «польський Кромер / Бельський»

не указ, у нас є й свої, «справжніші» джерела. Такий самий ідеологічний акцент присутній у випадку Казані, про яку згадував Андрій. Він постане ще виразніше, коли ми пригадаємо, що після розпаду Радянського Союзу в Татарстані спалахнув інтерес до болгаризму — неоромантичного струменя в татарській історіографії, який там у відповідний час процвітав, а далі зі зрозумілих причин «перестав процвітати». З перспективи болгаризму, ясно, Казань може нараховувати й тисячу, й півтори тисячі та більше років. Але в Росії, попри весь лібералізм ельцинського правління, це не випадало приймати, бо Казань ставала би тоді найдавнішим, старшим за Москву містом, чим і пояснюється такий великий опір. У Росії путінського зразка зі скрайнім болгаризмом покинчено, а поміркований, кишеньковий болгаризм при збереженні певних акцентів стає навіть корисним із перспективи ідеології федералізму. І в київському, і в казанському випадку бачимо, наскільки небезпечно, коли державна ідеологія втручається в справи істориків.

Оксана Коваленко (репліка)

Перш за все, якщо виникло питання про заснування, то треба розмежовувати термінологічні поняття. Пані Ярослава Верменич у своїй статті про теоретичні засади української урбаністики пише, що варто розмежовувати «заснування» міста, яке є правовим поняттям, і «утворення» міста, яке є поняттям історичним. Якщо вже розглядати питання утворення міста, то його треба розглядати в конкретному історичному випадку кожного населеного пункту.

І ще одна невеличка репліка. Пан Андрій визначив як одну з ознак міста самоусвідомлення міщан. Я дозволю собі не погодитися з цим. По-перше, наявний широкий спектр джерел ранньомодерного часу, з яких випливає, що міські мешканці не вважали себе міськими мешканцями, навіть якщо жили за 10 метрів від міських мурів. І по-друге, я б не вживала стосовно, наприклад, того самого ранньомодерного міста термін «міщани» до всіх міських мешканців, бо то вже інша зовсім

категорія. Тому самоусвідомлення міщан — це доволі неоднозначна річ...

Володимир Маслійчук **ДАТУВАННЯ МІСТ СЛОБІДСЬКОЇ ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ:** **КІЛЬКА ПРОБЛЕМ**

Усякому історикові болісно торкатися теми початків. Загалом пошук пояснень походження Марк Блок називав «небезпечним бовваном» дослідника минулого¹³. Українська історіографія насичена проблематикою «походження» ще від початків свого становлення. «Норманська», «погодінська» теорії, численні пошуки коріння українського етносу та українського козацтва є важливими складниками неодноманітного українського національного наративу. Напевно, це середньовічний спосіб аргументації від давнини або від першості — логіка легітимності¹⁴. Пошук витоків міст сходу та півдня України має вагоме ідеологічне підґрунтя, і тому ця тема приречена на обговорення в багатьох форматах.

Степова та лісостепова зона — простір контакту кочового та осілого способу життя — найсуперечливіша щодо спроб датувати початки міст і поселень. Річ у тім, що боротьба двох способів життя призводила до запусіння обжитих місць на тривалий час, появи порожніх селищ і городищ, на місці яких через певний час (інколи через кілька століть) осаджувалися нові населені пункти.

Українські переселенці на майбутню Слобідську Україну в середині XVII ст. часто осідали на запусілих городищах:

¹³ Блок М. Апология истории или ремесло историка. Москва, 1986. С. 19–23.

¹⁴ Яскравим прикладом такого підходу є найвідоміший інтелектуальний продукт давньоруського Середньовіччя «Повість врем'яних літ», що починається з роздумів: «откуда есть пошла Руская Земля, кто въ Киевѣ нача первее княжити, и откуда Руская Земля стала есть».

Харків виник поблизу Харківського й Донецького городищ 1654 року, Зміїв — на Змієвому городищі 1655 року, Суми — на місці Берліцького городища того ж таки року. Археологічні знахідки в цих містах спонукають говорити про давньоруські їхні витоки та зміну датування початку населених пунктів¹⁵. Особливо це характерне щодо Харкова. Давньоруське минуле насправді має й ідеологічний компонент — час уявної «східно-слов'янської єдності», що істотним чином збіднює «український» характер цих місць, посталих виразно у зв'язку з козацьким самоврядуванням.

Але проблеми датування слобідських міст значно істотніші. Насамперед ми спостерігаємо проблему сталого поселення, особливо у взаємозв'язку між російською та українською колонізаціями. 1600 року далеко на півдні, в запіллі неподалік Тору, постало містечко Цареборисів¹⁶ (зараз село Червоний Оскіл Ізюмського району Харківської області). Це була приватна ініціатива царського улюбленця Богдана Бельського, яка мала підкреслити поступ Москви на південь. Але 1601 року у зв'язку зі Смутою містеч-

¹⁵ Змін датування початку цих населених пунктів не відбулося, хоча щодо Харкова наявні спроби показати стародавність цього поселення за допомогою філологічних та археологічних доказів: *Яреценко А.* Харків'яни: хто вони? Харків, 2004. С. 84–85; *Саратов И.* Харьков, откуда имя твое? Харьков, 2003; *Шрамко Б. А., Скурда В. В.* Рождение Харькова. Харьков, 2004. Сміливо лунають докази й щодо Змієва, який був заселений українськими переселенцями бл. 1654 р., однак до цього часу сприймається романтичний переказ, поданий свого часу Ізмаїлом Срезневським (1839 р.) та підхоплений преосвященним Філаретом, про запорозького отамана Кіндрата Сулиму, що 1640 р. побудував на річці Мжі фортецю (*Филарет.* Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Харьков, 2006. Т. 2. С. 231).

¹⁶ *Солоджин Я. Г.* К первоначальной истории Царева-Борисова // Белгородский историко-археологический сборник. Белгород, 2001. Вып. 1. С. 31–32.

ко запустило аж до 1654 року, коли в ньому оселилися вже українські переселенці¹⁷. Виникає питання: який рік вважати початком міста? У цьому разі вважають 1600-й¹⁸. Подібна доля спіткала інше велике місто Слобідської України — Чугуїв. 1638 року в Чугуєві осіла група переселенців на чолі з Яковом Острянином. Однак негаразди з місцевим російським управлінням, конфлікт з Острянином, агітація Речі Посполитої спонукали козаків спалити Чугуїв і повернутися до Полтави 1641 року. Через кілька років Чугуїв почали відновлювати, але заселяти цього разу військовими росіянами. Однак початком міста прийнято вважати невіддале Острянинове переселення¹⁹.

Ще кумедніше виглядає датування початку міста Валки. 1645 року російська влада на одному зі стратегічних перелазів поблизу з кордоном Речі Посполитої на річці Мжі спорудила Можеський острог (інакше Валки), але острожок через нестерпні умови проживання й служби запустів, і з 1661 року його почали освоювати українські переселенці. Однак 1665 року українці попросили перенести острог на інше місце, на лівий бік річки Турушки, що й було зроблено²⁰. Під час будівництва Ізюмської лінії 1679 р. на місці колишнього Можеського острогу виникла фортеця Новий Перекоп²¹. Однак початок Валок, які виникли в іншому місці, виводять із 1645 року. Але плутанина виникає не тільки в таких випадках, існують і неправильні трактування письмових згадок.

¹⁷ Деталі: *Юркевич В.* Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Богдана Хмельницького. К., 1932. С. 163–176.

¹⁸ Див. класичну працю: *История городов и сел Украинской ССР.* Харьковская область. К., 1976. С. 404.

¹⁹ Там само. С. 627.

²⁰ *Альбовский Е.* Валки — окраинный город Московского государства. К 350-летию Валок : Репринт. изд. Харьков, 1993. С. 46–47.

²¹ Там само. С. 47; *Загоровский В.* Изюмская черта. Воронеж, 1980. С. 165.

Зокрема, основною довідковою детальною працею з історії Слобідської України є твір Філарета Гумілевського «Историко-статистическое описание Харьковской епархии». Попри істотну архівну складову, більшість дат для початку міста Філарет дає довільно. Проте саме їх нині подекуди взято для історичного датування. Особлива доля судилася містечку Куп'янськ, початок якого довільно датовано 50-ми роками XVII ст.²², хоча Куп'янська слобода виникла 1675 року про це існують безпосередні згадки²³.

Але довільні датування — ніщо перед сміливістю істориків. З помилкової подачі Дмитра Яворницького, який безпідставно стверджував, що місцем народження відомого українського діяча Івана Сірка була слобода Мерефа²⁴, місто Мерефа 1995 року святкувало своє 400-річчя²⁵, хоча перші згадки про цей населений пункт сягають 60-х років XVII ст.

Та захопливіші історії ми спостерігаємо, рухаючись на південь від старої Слобожанщини. У Харківській області є районний центр Барвінкове. Це колишній центр запорозької Барвінківської паланки, місцевості, яка почала інтенсивно залюднюватися лише в 40-х роках XVIII ст. За документами, які не витримують жодної археографічної критики, початок міста відводять до 1653 року, буцімто

²² *Філарет*. Историко-статистическое описание... Т. 2. С. 355. (Філарет датував куп'янський Покровський храм 1662 р., звідки вивели, що Куп'янськ існує з 1655 р.). Див. також: *История городов и сел...* С. 479.

²³ *Загоровский В.* Изюмская черта. С. 75, 185–186.

²⁴ Див. спростування: *Маслійчук В. Л.* ALTERA PATRIA. Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні. Харків, 2004. С. 21–26.

²⁵ Див. матеріали конференції: *История міста Мерефи* : Доп. та повідом. наук. краєзн. конф., що відбулася 24 квітня 1996 р. Мерефа, 1998. С. 3. Важливо, що «История городов и сел...» дає кілька версій початку міста (Назв. твір. С. 608).

засноване воно козаком Іваном Барвінком, соратником Богдана Хмельницького²⁶.

Але якщо Слобожанщина й найближчі околиці тяжіють до здавнення свого минулого, то південь України через колишню політику перебуває до сьогодні в тлумаченнях імперської парадигми історіографії. Інтенсивно заселятися ці території почали після ліквідації Запорозької Січі з прямою настановою знищити минуле бунтівливого козацтва. Але не слід сприймати все так однобоко. Крім козацтва, істотні поселення поблизу Криму мали кримські татари, існували турецькі фортеці. Політика добре керованої держави мала на меті змінити цей простір, утворити нові поселення, колонізувати край за просвітницькими правилами, водночас із початку 80-х років здійснюючи вагомий «грецький проект» (тобто зміна місць розташування й назв населених пунктів мала виразно ідеологічну мету. У даному разі це уособлювалося в ідеологічному постулаті спадкоємності Російської від Візантійської (грецької) імперії, що виражалося у зовнішньополітичному курсі Росії щодо майбутнього заволодіння Константинополем (Стамбулом), колишньою столицею й масовістю грецьких назв у відвойованих у Османської імперії південноукраїнських населених пунктів, сприянню еміграції греків на ці землі). Імперська машина в Степовій Україні й у Криму не зважала на місцеві традиції, переробляючи під свій копил старі поселення та створюючи нові. Наприклад, 27 січня 1795 року було вирішено створити нову губернію на півдні України з частин Брацлавської губернії, Катеринославського намісництва й щойно відвойованих у Порти земель. Губернське місто під назвою

²⁶ Основний доказ — синодик Святогірського монастиря, де кілька запорожців зазначали 1653 р., що вони осіли біля річки Сухий Торець (на якій розташоване Барвінкове): *Горлач Ф. С., Касьянов В. П.* Барвінкове : Іст.-краєзн. нарис. Харків, 1970. С. 5–6. «История городов...» подає дві версії: одна — 1653 р., друга — після 1734 р. (Назв. праця. С. 169). Зараз схилиються до 1653 р.

Вознесенськ було наказано звести поблизу міста Соколова, до губернії мали належати місто Єленськ (колишня Балта), Ольгополь (колишній Чечельник), Катеринопіль (колишнє містечко Кальниболото), Одеса (татами назване Гаджибей), Овідіополь (по-татарськи Аджидера). Про такі подвійні назви прямо говориться в указі²⁷. Так само того ж таки року 20 червня в Катеринославському намісництві містечко Олександрія переносилося в містечко Крилов, і відтоді Крилов мав називатись Олександрією²⁸. Цей процес цікавий для окремих досліджень, зокрема з історичної урбаністики.

І мусимо визнати, що така політика виявилася вдалою, але не через належну продуманість і узгодженість, а через інтенсивний вплив нових переселенців, нівеляцію старих звичаїв, переселення колишніх запорожців, татар, дрібних народів в інші місцевості. Індустріальний переворот змінив докорінно той край. Вплив пролетарів, відрваних від селянських домівок, у промислові міста, політика перейменувань і руйнація традиційного світу призвели до втримання імперського міфу на тих територіях. Лише з соціальними катаклізмами постало питання про зміни назв населених пунктів, але знову ж за ідеологічними мотивами. Сьогоднішній момент виявляється дуже важливим. Здавлення свого населеного пункту спроба вивести його з козацького коріння, здається характерна для сучасних населених пунктів колишньої Слобідської України річ. Тут ми не спостерігаємо заклої боротьби між різними баченнями історії. Водночас дані проблеми досить наявні на Півдні України, де з одного боку панує імперське бачення: прогресивної ролі Російської імперії в освоєнні й залюдненні

²⁷ Полное собрание законов Российской империи. Т. XXIII. № 17300. С. 642. Зазначмо, що окремим містам (Балта, Чечельник) пізніше було повернуто їхні назви. Вочевидь, це пов'язане з тим, що Єленськ був окремим населеним пунктом і лише об'єднувався з більшим, з Балтою. Ольгополь теж існував окремо від Чечельника.

²⁸ Там само. № 17361. С. 736.

степових просторів. З другого поволи функціонує інакший наратив: виведення коріння міст з колишніх козацьких та татарських поселень й заперечення імперського позитиву. Тобто конкуренція Одеси з Гаджибеєм, Нового Кодака з Дніпропетровськом, Микитина з Нікополем — це лише початки складного діалогу для істориків. Практично кожне місто Півдня України так чи інакше буде відшукувати й знаходити неімперське коріння. Цей затяжний процес ідентифікації також цікавий для подальших історичних студій.

Оксана Коваленко

ВІД ЛТАВИ ДО ПОЛТАВИ:

ПРОБЛЕМА БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ІСНУВАННЯ МІСТА

Проблему безперервності існування міст у сучасній урбаністиці подекуди плутають із поняттям безперервності освоєння міського простору, що призводить до безпідставного здавлення населених пунктів. Проілюструємо це на прикладі Полтави, де в 1999 році на підставі археологічних матеріалів було відзначене 1100-річчя.

Археологічні матеріали та писемні джерела свідчать про освоєння території сучасної Полтави ще до часу виникнення Полтавської фортеці. Зокрема, у IX ст. на Івановій горі виникло велике поселення сіверян — носіїв роменської археологічної культури²⁹. Щодо топоніму Лтава, то він уперше згадується під 1173 роком в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ» у зв'язку з походом на половців новгород-сіверського князя

²⁹ Супруненко О. Б. Літописна Лтава (до 1100-річчя міста Полтави за даними археологічних досліджень)//Полтавський археологічний збірник : Зб. наук. праць. Полтава, 1999. Ч. 5. С. 9; Ляпушкін І. І. Старослов'янське поселення VIII–XIII ст. на території Полтави//Археологічні пам'ятки УРСР за 1945–46 рр. К., 1949. С. 58–75.

Ігоря Святославича³⁰. Питання про це місце переправи вперше поставив М. М. Карамзін, але ні він, ні М. С. Арцибашев не дали відповіді на те, чим же була Лтава — селищем, урочищем чи річкою. Першим ототожнив місце розміщення Лтави і Полтави М. П. Погодін у 1848 році.³¹ Згодом В. Г. Ляскоронський, обстеживши Іванову гору, визначив місце Полтавського городища³². Подальші археологічні дослідження XIX—XX ст. остаточно довели слушність його спостережень і визначили місце розміщення посаду³³, встановивши, що городище розміщувалось у межах сучасного Соборного майдану і займало площу близько 0,7–1,0 га. Ці археологічні дослідження засвідчують безперервність функціонування поселення на Івановій горі впродовж IX—середини XIV ст.

Після 1320 р. на полтавській території знову встановлюється влада переяславських князів³⁴, але вона була радше номінальною, адже терени Сулянсько-Ворсклянського межиріччя були прикордонними землями, на яких фактично домінували кочівники. Після перемоги Ольгерда над ординцями на Синіх Водах у 1363 році територія Поворскля разом із Київщиною остаточно перейшла під юрисдикцію Великого князівства Литовського³⁵. У родовідних книгах Глинських є згадка про те,

³⁰ Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. 2 : Ипатьевская летопись. С. 568, 569.

³¹ Супруненко О. Б. Про давньоруські центри Нижнього Поворскля // Археологічний літопис Лівобережної України. Полтава, 1999. Ч. 1. С. 21.

³² Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы // Труды XIII Археологического съезда. Москва, 1907. Т. 1. С. 187, рис. 40.

³³ З детальною бібліографією питання можна ознайомитись у згаданих статтях О. Б. Супруненка.

³⁴ Лятошинський М. В. Историчний нарис територіального складу Полтавщини // Историко-географічний збірник. К., 1929. Т. 3. С. 203.

³⁵ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. К., 1992. С. 177–178; Грушевський М. С. Історія України-Руси. К., 1993. Т. IV. С. 73–74.

що 1380 року Полтава належала їм³⁶. Проте О. М. Лазаревський вважав цю частину родовідної Глинських пізнішою вставкою³⁷. На противагу цьому, В. О. Барвінський наполягав на існуванні міста ще за часів Вітовта³⁸. Своєю чергою, на думку Л. В. Падалки, хоча поселення існувало, але його життєздатність була нестійкою — населення з'являлось у мирний час і зникало у випадку загрози татарського нападу³⁹. Вірогідно, на розвиток полтавського поселення негативно вплинули битва на Ворсклі 1399 року та погром, який учинили татари-переможці в Поворсклі. Зважаючи на брак археологічних свідчень та аргументацію О. М. Лазаревського, ми вважаємо існування міста в середині XIV—на початку XV ст. сумнівним, натомість існування тут незначного за розмірами поселення не виключене.

Станом на 1430 рік Полтава вже надійно фіксується як володіння князя Олександра Глинського⁴⁰. Урешті, після повстання Михайла Глинського 1508 року Поворскля разом із Полтавою зосереджується в руках гілки Домонтів Глинських, розпорошуючись поміж «княжнами Глинськими», представницями роду Домонтів, а відтак переходячи до їхніх спадкоємців — київських зем'ян. На нашу думку, у середині XV—30-х роках

³⁶ Грушевський М. С. Слобода Полтава в 1630 р. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1895. Т. VI. Кн. 2. С. 10.

³⁷ Лазаревский А. М. Исторический очерк местности составившей Полтавский полк // Киевская старина. 1903. Т. LXXXI. С. 99–100.

³⁸ Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII—XVIII вв. Харьков, 1909. С. 20.

³⁹ Падалка Л. В. По вопросу о времени основания города Полтавы (в связи с летописным известием о походе Игоря, князя Новгород-Северского за реку Ворсклу в 1174 году) // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. К., 1896. Кн. 10. Отд. II. С. 29–31.

⁴⁰ Максимович М. А. Собрание сочинений. К., 1876. Т. 1. С. 725; Грушевський М. С. Слобода Полтава... С. 10; Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914. С. 44.

XVII ст. Полтавське поселення або існувало лише періодично, або було дуже малим. Не виключено також, що у зв'язку з татарською загрозою населення перемістилося на північ. Зокрема, згідно з люстрацією Київського воєводства 1616 року, Пovorскля постає як фактично незаселене — «входная земля Сівера Ворскли». Не згадано Полтави і в «Книге Большого Чертежа». Чітко датованих археологічних матеріалів середини XV—XVI ст. в межах міста також не виявлено. Варто принагідно додати, що дехто із сучасних авторів, наполягаючи на безперервності існування міського поселення від роменського часу до сьогодення, безпідставно датує археологічні матеріали, виявлені дослідженнями 2000 року на Івановій горі, добою XV—XVI ст.⁴¹

Лише в ході так званої військової колонізації, що полягала в побудові замків для захисту всієї округи, постає наприкінці першої чверті XVII ст. і Полтава. Для території запустілої колишньої Сіверщини явище відродження нових міст на старих городищах було характерним (Переяслав, Полтава, Лубни, Прилуки)⁴². Існують різні точки зору на час спорудження Полтавської фортеці. Зокрема, М. О. Максимович вважав датою її заснування 1608 р., коли Полтава була «устроена как настоящий город заботою коронного гетмана Жолкевскаго»⁴³. З тією самою датою пов'язав Полтаву О. М. Бодяньський: «основана 1608 года казаком Миргородского полка Маслом, зашедшим туда из-под Голтвы, с 6-ю семьями, на-

⁴¹ Кулатова І., Супруненко О. Археологічні дослідження при спорудженні Успенського собору в Полтаві//Рідний край. Полтава, 2001. № 1(4). С. 95–96.

⁴² Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні//Розвідки про міста і міщанство на Україні Русі в XVI—XVIII ст. Львів, 1904. Ч. II. С. 387.

⁴³ Максимович М. Путевое воспоминание о Полтаве//Вирізка з журналу «Українець». Москва, 1859. Кн. 1. С. 118.

звана по реке Полтавке, впадающей в Ворсклу»⁴⁴. Власне, й назву Полтава О. М. Бодяньський пояснював як відозміну «нова Олтава (Говтва, Олтва)». Цю думку неодноразово повторювали в публікаціях XX ст., спираючись на літопис Самійла Величка⁴⁵. На противагу викладеному вище, дехто з науковців заперечував існування міста в першій чверті XVII ст. (В. О. Барвінський, М. С. Грушевський, Л. В. Падалка). На користь цього додамо, що безсумнівних археологічних матеріалів, які б датувалися початком XVII ст., на сьогодні не виявлено. Зважаючи на сказане, припускаємо, що міські укріплення були збудовані наприкінці 20—на початку 30-х рр. XVII ст.

Таким чином, полтавській міській простір дійсно має тривалу історію освоєння; водночас спостерігаємо тривалі часові відрізки, на яких міське поселення, вірогідно, не існувало або ж скорочувалося до розмірів хутора. Стверджувати про безупинне, послідовне «існування міста» від IX ст. до кінця першої чверті XVII ст. немає підстав.

Питання, відповіді та репліки до виступу

Володимир Панченко

Хочу попросити пані Оксану розповісти про полтавського мера, який замовляв передатування міста й так далі. Це факти, які обговорюються в газетах. З Вашого виступу впливало, ніби археологи та історики подали пропозицію. Але ж усе було трошки інакше, правильно? Міська влада Полтави запропонувала подати таку пропозицію — вони подали.

⁴⁴ Славны бубны за горами или Путешествие мое кое-куда 1810 года. Сочинение князя И. М. Долгорукого/[Пред. и прим. О. Бодянский. Изд. Чтений истории и древностей российских при Московском ун-те]. Москва, 1870. С. 66.

⁴⁵ Величко С. Літопис. К., 1991. Т. 1. С. 231.

Репліка з зали

Тут треба обговорити проблему колаборації істориків із владою.

Оксана Коваленко

Звісно, можна все перекласти на міську владу: влада замовляє, історики виконують. І деякі історики, використовуючи цей момент, дбають про щось своє, кар'єру чи інше. Тому це такий процес — це життя.

Володимир Панченко

У мене буде запитання взагалі: яким чином треба робити передатування? Я не звинувачую ані владу, ані істориків. Просто нам варто поговорити про сам спосіб. Може, ми і згадаємо приклад, коли дійсно історики досліджували проблему тринадцятиріччя і потім кажуть: «Колеги, ну треба щось із цим робити на громадському полі!» . І тоді влада реагує на запит, і тоді існують певні виходи, про які говорив пан Портнов: усталити концепцію початків датування міста.

Владислав Грибовський

МІСТЕЧКО МИКИТИНЕ І МИКИТИН ПЕРЕВІЗ: КОЗАЦЬКА ПЕРЕДІСТОРІЯ МІСТА НІКОПОЛЯ

Проблема датування міст півдня України належить до найдискусійніших. Імперська політика вперто прагнула затерти козацький початок багатьох населених пунктів, підвести назви наприкінці 70—у 80-х років XVIII ст. під «грецький проект». Такі експерименти з творення нового історичного тла мали свої наслідки. Низка міст степової України: Дніпропетровськ, Одеса, Вознесенськ — виводять своє коріння не з давніх поселень козацько-татарського прикордоння, а від часу постановня їх як адміністративних центрів Російської імпе-

рії, набуття нового статусу й назв. Не виняток на цьому тлі й місто Нікополь.

Питанням генези Нікополя присвячено певний комплекс історичної та краєзнавчої літератури, реєстр якої помітно поповнився протягом останніх п'ятнадцяти років⁴⁶. Прикметою теперішніх краєзнавчих пошуків стали спроби перегляду офіційної дати заснування міста, віднесеної до 1780 року. Визначення відправної точки постановня міста пов'язується з давнішим періодом, зокрема з XVI століттям, коли джерела вперше згадують топонім Микитин Ріг, або з Микитинською Запорозькою Січчю. Останню тезу обґрунтували Павло Богуш⁴⁷ та Мирослав Жуковський⁴⁸.

Першу згадку про Микитин Ріг подав під 1594 р. Е. Лясота⁴⁹. Різноманітні відомості про цей топонім датуються XVII століттям, головним чином його другою половиною. Однак скрізь Микитин Ріг означає не населений пункт, а радше урочище, на якому існувала переправа. Наявність останньої вказує на

⁴⁶ *Богуш П.* У истоков истории Никополя. Днепрпетровск, 1992; *Богуш П. М.* Перші згадки про Микитин Ріг (до питання літочислення м. Нікополя). Дод. до вид.: *Шапошников Г. С.* Як виникло місто Нікополь. Нікополь, 1991. С. 45–47; *Грибовський В., Кікоть М.* Біля моря Каховського. Дніпропетровськ, 1973; *Нариси з історії Нікопольського району (від найдавніших часів до початку XX ст.)* / За ред. В. І. Наулка. Київ — Нікополь — Запоріжжя, 2002; *Шапошников Г. С.* Як виникло місто Нікополь. Нікополь, 1991.

⁴⁷ *Богуш П. М.* Перші згадки про Микитин Ріг. С. 47.

⁴⁸ *Жуковський М. П.* Про плани перенесення Нової Січі до Микитиноного Перевозу // Актуальні проблеми та перспективи дослідження історії козацтва. Запоріжжя, 2005; *Жуковський М.* Про час заснування та місце розташування Микитинської Запорозької Січі // Історико-культурна спадщина Нікопольського району та проблеми історії запорозького козацтва. Нікополь, 2001. С. 81.

⁴⁹ *Лясота Ерїх зі Стеблева.* Щоденник // Жовтень. 1984. № 10. С. 108–109.

місце тривалого перебування людей, що її обслуговували. Вірогідно, біля переправи / перевозу було поселення на кшталт запорозького зимівника з нечисленними мешканцями. Однак цих міркувань іще замало для того, щоб обґрунтувати твердження про певну тяглість (континуїтет) між Микитиним перевозом кінця XVI ст. чи Микитинською Січчю середини XVII ст. і містечком Микитиним XVIII ст. У першому випадку ми ще не маємо справи з окремим осередком урбогенезу, у другому — відсутні свідчення про подальший розвиток населеного пункту після 1652 року.

Період із кінця XV по початок XVIII ст. був малосприятливим для розвитку міських поселень Південної України. Степовими теренами пролягав Великий кордон, що становив наочно невиразну, розтягнену на сотні кілометрів завширшки і аморфну (у політико-географічному розумінні) межу європейського і азійського цивілізаційних просторів. Прикордонні спільноти, що мешкали на цьому перехресті культур: запорожці, ногайці, кримські татари, турки — стилем життя відрізнялися від спорідненого для кожного з них населення висхідного району, гінтерланду: Гетьманщини (городової України), Османської імперії, Кримського ханства, ногайського Поволжя. Прикордоння не мало всіх компонентів економіки гінтерланду з його поділом на сільське господарство, ремесло й торгівлю, а відповідно, було відсутнє й розмежування між міським центром і сільською округою. Степове порубіжжя консервувало архаїчні форми привласнювального господарства (промисли), кочового та напівкочового скотарства, здобичництва.

З виникненням Запорозької Січі на о. Томаківка в другій половині XVI ст. сезонне використання степових угідь вихідцями з українського лісостепу перетворюється на цілорічне; створення зимівників позначило остаточну трансформацію ухоронництва в запорозьке козацтво. Вірогідно, з цього часу на Микитиному Розі й існував зимівник, мешканці якого обслуговували перевіз. В усній традиції найменування об'єкта

пов'язане з запорожцем Микитою, якого в деяких варіантах названо Циганом або Польським. За переказами, він оселився біля Дніпра та влаштував переправу, коло якої стали селитись інші запорожці. Так виникло Микитине, яке буцімто «попи переіменували в Нікополь»⁵⁰. Утім, у зафіксованій на сьогодні усній традиції немає найменших ознак для датування діяльності Микити й ототожнення його з певною зафіксованою в документальних джерелах постаттю; називання його Польським (себто *Ніко-Польським*) чи кошовим отаманом, можливо, Микитинської Січі ми вважаємо пізнішим фольклорним осмисленням.

Микитиним перевозом із кінця XVI ст. володіли запорозькі козаки, навіть у період перебування в турецькому підданстві 1710–1734 років. Під час російсько-турецької війни 1735–1739 років російське командування створило біля Микитиного перевозу заставу. По закінченні війни російські військові команди залишили Микитинську заставу, а в ній розмістили карантин, контрольований із Новосіченського ретраншементу полковим лікарем⁵¹. На місці колишньої застави скоро виникла слобода, яку стали називати містечком Микитиним. Натяки на існування його подано 1740 року: тоді «перекопський [татарин] Бекташ ездил до *Никитина*»⁵², на 1760 р. тут зазначені «козаки никитинские и протчие тамо поблизости живущие»⁵³. 40–50-ті роки XVIII ст. — час інтенсивної колонізації запорожцями своїх володінь, виникання нових поселень довкола Микитина, які відіграють уже не військову, а торговельно-адміністративну роль. Значення Микитиного перевозу поволі

⁵⁰ Жуковський М. П. Народні перекази про заснування міста Нікополя // Козацька спадщина. Нікополь — Запоріжжя, 2004. Вип. 1. С. 155–156.

⁵¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. К., 1998. Т. 1. С. 508.

⁵² Там само. К., 2000. Т. 2. С. 227.

⁵³ Там само. С. 110.

зростало у зв'язку з інтенсифікацією торгівлі між Кримським ханством і Запорозькою Січчю.

Якщо в усній традиції походження містечка Микитиноного безпосередньо пов'язане з Микитиним перевозом і здебільшого ототожнене з ним, то документи Архіву Коша дозволяють дійти висновку про те, що Микитине і Микитин перевіз — це два окремі географічні об'єкти, хоч і тісно пов'язані між собою. За джерелами простежується паралельне використання назв містечка: у російських документах воно згадується як Микитинська застава, у запорозьких — Микитине (Микитин, Микитня), але в обох випадках окремо від самого перевозу⁵⁴. Запорозьку адміністрацію на перевозі репрезентували шафар, котрий збирав плату за переправу й відав господарством Микитиноного перевозу, писар та підписарій. Під їхньою орудою було близько десятка добре озброєних козаків. У 1752–1754 і 1760 роках у Микитиноному проводилися комісії з розгляду запорозько-кримських прикордонних суперечок. Обставини їх проведення дозволяють з'ясувати чимало деталей побуту містечка⁵⁵. З 1754 року в Микитине надсилаються російські перекладачі для контактів російської адміністрації з Кримським ханством і контролю запорожців.

Та діяльність перекладачів була не першим симптомом зростання російського контролю на степовому порубіжжі. Вияви цього є і в проектах створення біля Микитиноного російської гавані та митниці. Ховаючись за міркуваннями економічної доцільності (ускладнення судноплавства на р. Підпільній улітку), ці проекти мали за мету підрич зовнішньої запорозької торгівлі, що великою мірою здійснювалася через порт, розташований біля Січі на Підпільній. Гетьман Кирило Розумовський також цікавився прибутками Микитиноного перевозу, вимагаючи від Коша докладних звітів. Та запорожці впевнено

⁵⁴ *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. К., 2000. Т. 2. С. 227–232, 510–512.*

⁵⁵ Там само. К., 2003. Т. 3. С. 424–425, 427, 449–452.

захищали свої інтереси, бойкотували роботу урядових ревізорів і заявляли, що їм «москалей купцов не надобно». Тож через послідовний спротив Коша російська митниця в Микитиноному з'явилася тільки після зруйнування Січі, у 1776 році⁵⁶.

Микитин в останнє десятиліття існування Січі, залишаючись невеликим поселенням, був важливим пунктом транзитної торгівлі, зі жвавою внутрішньою комерцією та народжуваною міською інфраструктурою. Завбільшки поселення було у 20–30 хат і з дерев'яною церквою. Поселення з 20–30 хат у XVIII ст. мало б зватися слободою, однак у запорозьких документах його послідовно називають містечком, оскільки такий статус цілком відповідав адміністративно-політичній, економічній та культурній функції Микитиноного стосовно доквужних зимівників та й усього запорозького козацтва.

Ці процеси тривали й після зруйнування Січі, хоч і були штучно деформовані наприкінці 70-х років XVIII ст. З 1779 року російський уряд почав виселяти запорожців із зимівників до новостворених міст і слобід⁵⁷. 9 вересня 1775 року за резолюцією Катерини II містечко Микитине отримало назву повітового міста Славенська, що було перейменоване на Нікополь на початку 1780-х років⁵⁸. Починаючи з березня 1779 року до Славенська мали зігнати мешканців 188 зимівників «при речках Чертомлике(,) Чирвиной Камянки в плавнях и за Днепром» у кількості 650 осіб чоловічої статі і 32 жіночої статі⁵⁹. Виселення запорожців до міста в 1780 року тривало повільно: у Славенську було близько 70 будинків. Наступного року переселяли

⁵⁶ *Головко Ю.* Микитинська прикордонна митниця (1776–1778)//Історико-культурна спадщина Нікопольського району... С. 219.

⁵⁷ *Бойко А. В.* Запорозький зимівник останньої чверті XVIII ст. Запоріжжя, 1995. С. 20.

⁵⁸ *Шапошиников Г. С.* Як виникло місто Нікополь. Нікополь, 1991. С. 43.

⁵⁹ *Швайба Н. І.* Запорозький зимівник у студіях Н. Д. Полонської-Василенко // Козацька спадщина. Нікополь — Запоріжжя, 2004. Вип. 1. С. 152.

жорсткіше. Наслідки цих урядових заходів засвідчив Василь Зуєв (1781 рік), зазначивши, що в місті понад 200 будинків, і вказавши на те, що запорожців «со степи из островов сгоняют и с хуторов»⁶⁰. У 1780 році Славенськ, котрий не відбувся як губернський центр, був перейменований на Нікополь.

Виникнення в Микитиному нового міського поселення стало відбитком зовсім іншої традиції містобудування. Георгій Шапошников побачив відмінність у типах забудови різних частин міста. Одна з них іще на початку ХХ ст. зберігала традиційну назву Микитино, мала хаотичну забудову, «криві вулички, іноді такі вузькі, що руками одночасно можна торкнутися до парканів двох протилежних будинків». Інша ж частина мала чітке планування, характерне для більшості міст, побудованих російським урядом на півдні України⁶¹. Цю частину Нікополя будували за планом на спеціально відведеному «в степи под построение нового города пустом месте... В нем строения хорошие, мазаночные, разделенные прямыми улицами, а соборную церковь и канцелярию, которые стоят на самом верхнем краю берега... отделяет от жилья пространное поле»⁶².

Тож Нікополь, поглинувши Микитине, через нього ввібрав у себе певні елементи запорозької традиції, що позначились на характері забудови, соціальній структурі, міській культурі, а також відносинах власності. Специфічною ознакою останніх була наявність у колишніх запорожців спільного володіння майном (будинками); людей у таких випадках зазначали в реєстрах як «товаришів», котрі мешкають в одному домі. Частка запорозького елемента в новій міській спільноті поступово зменшувалась. У реєстрі парафіян нікопольської Свято-Покровської церкви 1791 р. вже не зазначено полкових стар-

⁶⁰ Бойко А. Південна Україна в подорожніх записках В. Зуєва // Історико-культурна спадщина Нікопольського району... С. 233.

⁶¹ Шапошников Г. С. Як виникло місто Нікополь. С. 9–10.

⁶² Бойко А. Південна Україна в подорожніх записках В. Зуєва. С. 233.

шин та їхніх товаришів, хоча все більше згадуються відставні офіцери-поміщики зі своїми кріпаками і «подданными», загалом збільшується частка російських прізвищ⁶³. Хоча залишки козацького типу оселення простежувалися ще на початку ХХ ст. і були, зокрема, наявні в особливостях забудови старої частини міста, у збереженні нею старої назви Микитине, а також у типово запорозьких будинках, наприклад хаті козака Білого. Елементи традиційної культури простежувалися і в організації промислу та повсякденному побуті нікопольських рибалок, котрі мали своїх отаманів і кошових, коші, курені, дуби; в їхній лексиці зберігалися слова «Великий Луг», «бакай», «прогной», «тоня» тощо.

Таким чином, Микитин перевіз і містечко Микитине були невід'ємними елементами формування окремої протоміської спільноти, що визрівала в період найбільшого господарського розвитку Нової Січі та стабілізації Великого Кордону. Ця протоміська спільнота склалася напередодні російської міської колонізації степової України в самобутній урбогенетичний осередок, що був знівельований іншими за природою процесами урбогенезу. «Грецький проект», у контексті якого обиралися нові назви населених пунктів й підписувалися укази Катерини II щодо «заснування міст», був важливим інструментом символічного привласнення простору Російською імперією, перетворення його з «чужого» на «свій»⁶⁴. Цей інструмент нівелював місцеві соціально-політичні та економічні уклади й формував міф про стерильну порожнечу південноукраїнського терену, на тлі якої вимальовувалася візія всеохопної креативності постатей

⁶³ Анцишкін І. В. Документи Нікопольської Свято-Покровської церкви у зібранні Нікопольського державного краєзнавчого музею. Реєстр парафіян 1791 року // Козацька спадщина. Нікополь — Дніпропетровськ, 2005. Вип. 2. С. 9.

⁶⁴ Зорин А. Кормя двуглавого орла...: Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII—первой трети XIX века. Москва: Новое лит. обозрение, 2004. С. 105–107.

Катерини II та Григорія Потьомкіна, котрі, мовляв, створили «Новоросію» з нічого. Імперські дискурси й досі живляться ремінісценціями символічно привласнених просторів, формуючи нігілістичне, спотворене ставлення до українського історико-культурного контенту в причорноморському регіоні.

Спонука до деконструкції цього міфу походить не лише від апологетики, замішаної на національній свідомості, а також спроби символічного відвоювання простору. Когнітивний аспект деконструкції полягає у з'ясуванні витоків і конкретних форм урбогенезу, перегляді ідеологічно нав'язаних дат і назв населених пунктів. Питання щодо назви міста Нікополя задовольняє і прихильників, і противників катерининського міфу, оскільки (хоч і побіжно) відображає і місцеве звучання найменувань, і привнесена потьомкінськими проектами грецьку форму назви. А от у датуванні все ж переважила думка нікопольських краєзнавців про те, що Нікополь є прямим наступником Микитинської Запорозької Січі, себто дату виникнення міста віднесено до 1639 року. Інститут історії України НАНУ підтримав цей висновок, на підставі чого Нікопольська міська рада у 2002 році офіційно постановила вважати 1639 рік датою заснування міста. Однак, на наш погляд, не можна вважати, що дискусія на цьому скінчилась, оскільки вели її не стільки науковими засобами, скільки ідеологічними. Викладені вище міркування означають обґрунтування тези про те, що Нікополь мав козацьке містечко Микитине своєю передісторією, а отже, нижні хронологічні рамки існування міста не можуть іти далі 1740 року.

Питання, відповіді та репліки до виступу

Володимир Маслійчук (до Владислава Грибовського) У сучасній історіографії існує така теза, що Микитинської Січі не існувало. Одним реченням скажіть, будь ласка, як Ви ставитесь до цієї думки?

Владислав Грибовський

Справді, Іван Сергійович Стороженко висунув тезу про те, що наші уявлення про Микитинську Січ надто перебільшені. Він ставить питання так: те, що ми вважаємо Січчю, було зовсім не Січчю, а чимось іншим. Звісно, не можна порівнювати значення Микитинської Січі зі значенням Базавлуцької Січі чи пізнішої Чортомлицької Запорозької Січі. У кожному разі існувала дуже серйозна цезура між містечком Микитиним і Микитинською Запорозькою Січчю. Отже, висновок про Микитинську Січ як перший урбаністичний осередок дещо перебільшений.

Олег Репан

ЧАС ВИНИКНЕННЯ МІСТА: ВИПАДОК ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Для Дніпропетровська, одного з найбільших міст України, протягом тривалого часу актуальною залишається проблема датування. Проблема походження свого міста не раз потрапляла у фокус уваги дніпропетровських істориків, виходячи час від часу на загальноукраїнський рівень. Наразі окреслилися два основні підходи. Увагу на нелогічність ігнорування козацької складової в історії міста звертали Юрій Мицик⁶⁵, Ганна Швидько⁶⁶, Анатолій Бойко⁶⁷. На мою думку,

⁶⁵ *Мицик Ю.* Як виникло наше місто//Мицик Ю. Козацький край : Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. Дніпропетровськ, 1997. С. 128–153.

⁶⁶ *Швидько Г.* Пошуки істини (До початкової історії м. Дніпропетровська)//Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті. Дніпропетровськ, 2001. Вип. 1. С. 107–121.

⁶⁷ *Бойко А.* Питання будівництва Катеринослава в працях Д. І. Яворницького: (Матеріали до історії Катеринослава)//Проблеми історіографії та джерелознавства запорозького козацтва : Матер. наук. читань Д. І. Яворницького. Запоріжжя, 1993. С. 62–72.

найбільш системно погляди прихильників цього підходу узагальнила Г. Швидько в роботі «Пошуки істини (до початкової історії Дніпропетровська)». Автор наголосила на відсутності наукового обґрунтування дати 1776 року, яка наразі є актуальною для Дніпропетровська. Г. Швидько виділяє кілька підходів до початку літочислення Дніпропетровська: 1787 рік (дата закладення Єкатеріною II першого каменя у фундамент Преображенського собору, яку офіційна історіографія та влада в XIX ст. вважали початком міста); 1784 рік (імператорський указ про перенесення Катеринослава на правий берег Дніпра); 1750 рік (перша згадка про слободу Половиця); 1650 рік (перша згадка про Новий Кодак); 1635 р. (побудова фортеці Кодак). Дослідниця підкреслює, що в кожній з цих версій є вразливі місця, адже історіографія не має одного підходу щодо виникнення міст. Проаналізувавши можливі варіанти датування поселень, історик наголосила, що традиційно місто обирає той науковий підхід, який дозволяє зробити його історію якнайдовшою. Далі Г. Швидько докладно зупинилася на перипетях, пов'язаних із заснуванням губернського центру, та на зв'язку Нового Кодака й Половиці з ним ⁶⁸.

Інший підхід передбачає відлік часу існування міста від останньої чверті XVIII ст., пов'язуючи його виникнення з політикою імператриці Єкатеріни II. Концептуально цю позицію ословив Євген Чернов у статті «Начало времени «urbis» в истории Днепропетровска» ⁶⁹. На його думку, територія Дніпропетровська тривалий час не була вогнищем міської культури. Фортеці (Кодак та Новий Кодак) могли би виступити такими вогнищами, проте в них не склалися міські елементи. Є. Чернов пише, що в 1750-х рр. виникає Кодацька паланка і поста-

⁶⁸ Швидько Г. Пошуки істини... С. 109, 111 і далі.

⁶⁹ Чернов Е. Начало времени «urbis» в истории Днепропетровска // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Дніпропетровськ, 1998. Вип. 1. С. 110–114.

ють умови для урбанізації. Але цей процес був перерваний власне «катеринославським» періодом. Між цими періодами відсутня єдність, тому Дніпропетровськ є прямим нащадком Катеринослава. У статті не наведено дату, від якої автор пропонує вести літочислення міста ⁷⁰.

Цікаві спостереження щодо проблеми літочислення Дніпропетровська містяться в роботах Максима Кавуна. Історик стверджує, що наявний безпосередній (культурно-ідеологічний та адміністративний) зв'язок між Катеринославом I і Катеринославом II, тому офіційна наразі дата є цілком адекватною. Водночас М. Кавун вважає, що зв'язку Катеринослава і поселень попереднього часу на території міста немає, оскільки це був продукт принципово іншої урбанізації — російської імперської, а попередні урбанізаційні проекти не змогли витримати конкуренції ⁷¹.

Отже, в історії Дніпропетровська донині актуальною є дата початку міської історії, яка виводиться з проекту побудови так званого Катеринослава-Кільченського, — 1776 рік. Таке датування, як і прийнята в дорадянський час традиція виводити міську історію від візиту імператриці Єкатеріни II, акцентує увагу на ролі верховної влади, що має санкціонувати виникнення міста.

Досліджуючи широкий контекст заселення й господарського освоєння степової України XVI–XVIII ст., Василь Пірко дійшов висновку, що велика кількість міст регіону бере свій початок від раніших поселень і їхню історію варто розглядати з часу заснування цих поселень, причому у випадку Катеринослава необхідно враховувати розвиток кількох населених пунктів ⁷². Автор цих рядків спільно з Валентином Старостіним

⁷⁰ Чернов Е. Начало времени «urbis» в истории Днепропетровска // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Дніпропетровськ, 1998. Вип. 1. С. 110–114.

⁷¹ Історія міста Дніпропетровська. Дніпропетровськ, 2006. С. 77–93.

⁷² Пірко В. Заселення і господарське освоєння степової України в XVI–XVIII ст. Донецьк, 2004. С. 180.

та Олександром Харланом підготував дослідження, у якому зроблено спробу системно вивчити чинники, які зумовили розвиток міського життя на терені сучасного Дніпропетровська⁷³.

Нижче пропоную шановному читачеві концентровані висновки, що зумовлене розмірами статті. Підхід, який розпочинає історію міста від юридичного акту, на мою думку, не спрацьовує в умовах степового прикордоння, до якого в XVI—XVIII ст. належав наш край. У цьому контексті відносити поселення до міського типу дозволяє наявність низки певних ознак, які слід урахувувати комплексно. Поселення є містом, якщо відіграє роль комунікативного, торговельного, ремісничого, культурного (церковного), воєнного та адміністративного центру для певної території, на якій наявні інші населені пункти. Додатковими чинниками, які вимагають зважання, є чисельність населення та архітектурні особливості.

Цікавою проблемою є наявність / відсутність безперервної урбаністичної традиції на терені нашого міста. Основна увага вищезгаданих дослідників сконцентрована на Старій Самарі, Старому і Новому Кодаках, які в тогочасних документах маркуються означником «город».

Стара Самарь, Старий та Новий Кодаки пройшли в XVI—XVIII ст. певну еволюцію. На неї впливали як внутрішня логіка розвитку, так і зовнішні чинники. Життєздатність, серед іншого, зумовлювалася природністю / штучністю виникнення поселення.

Новий Кодак постає як населений пункт, що обслуговує з правого берега Дніпра Кодацький перевіз. Свідчення про його розвиток у другій половині XVII ст. вкрай фрагментарні, що пов'язане з панівною військовою роллю Старого Кодака та застосуванням назви «Кодак» до обох населених пунктів, що фактично не дозволяє визначити, якого з Ко-

⁷³ Репан О., Старостін В., Харлан О. Палімпсест: поселення XVI—XVIII ст. в історії Дніпропетровська. К., 2008.

даків стосується інформація джерел. Проте в контексті пересування значних мас військ на кримському напрямку в мазепинську добу його згадують як важливий комунікативний центр. Розквіт Нового Кодака припадає на XVIII ст. Військово-стратегічне значення цієї фортеці не варто перебільшувати — з роллю Старого Кодака в XVII ст. його порівняти не можна. Фортеця мала захищати населення округи та прикривати перевіз. Новий Кодак набув функцій адміністративного центру, перетворившись на паланковий центр, у віданні якого було близько 12 тисяч кв. км. терену на Правобережжі та дніпровські острови.

Місто веде як місцеву, так і транзитну торгівлю, набуває інфраструктури для її обслуговування, стає центром розвитку ремесла. Для виконання різноманітних міських функцій наявні адміністративні будинки та громадські місця. Розпланування в межах міських укріплень було регулярним — порядковим, поза ними — вільнішим. Новий Кодак вирізняє з-поміж інших досліджуваних населених пунктів виконання функцій церковного центру, причому як для прилеглих поселень (Миколаївська церква), так і для північних паланок Вольностей завдяки перебуванню тут центру Старокодацького хрестового намісництва. Таким чином, протягом другої половини XVII—XVIII ст. Новий Кодак еволюціонує й набуває стійких міських ознак.

Підсумовуючи, зазначимо, що владні структури Росії розглядали новозаснований Катеринослав як один із центрів імперії, який з ідеологічної точки зору не міг мати нічого спільного з попередніми козацькими поселеннями. Проте в процесі його побудови довелося звернутися до вже обжитих місць і використати ресурси та структуру Нового Кодака й інших населених пунктів козацької доби. Тому цілком логічною та обґрунтованою виглядає пропозиція про початок літочислення Дніпропетровська від Нового Кодака.

Питання, відповіді та репліки до виступу

Володимир Маслійчук

Я би хотів звернутися до теми виступу Олега Репана. Я хочу сказати одну загальну річ до уявлення про місто та зв'язок між містами минулого і містом сучасним. Звичайно, будь-яке сучасне велике місто — чи це Київ, який поглинув Борщагівку та багато інших населених пунктів, чи Харків, який поглинув Данилівку й Олексіївку, — зіткане зі шматочків, і вся мікро-спільнота отого шматочка уявляє, що вона походить не від початку Харкова чи Дніпропетровська, а звідти. Може, ще хтось має запитання до виступу Олега Репана.

Світлана Шліпченко

Я архітектор за освітою, викладаю історію та теорію архітектури в Києво-Могилянській академії. Я би хотіла запитати пана Олега: коли ви визначали оцю ідею моделі створення міста, на що Ви спиралися? Ви мали якісь критерії чи самі виробляли їх?

Максим Яременко

Я б дуже хотів детальніше почути, що таке «урбаністична традиція».

Оксана Задорожна

Скажіть, будь ласка, коли Ви визначали територію Дніпропетровська, на якій шукали давніші поселення, то територію якого часу Ви брали?

Олег Репан

Звісно, ми звернулися спочатку до наявної теоретичної літератури, причому коли є архітектор, він знає те, чого не знає історик. Нам було простіше, серед авторів нашої праці був Олександр Харлан, аспірант Київського архітектурного інституту. Ми якраз натрапили на те саме, про що говорив

Андрій, — на плюралізм визначення початків міста. На те, що з приводу питання, що таке місто, досі немає консенсусу. Отже, ми почали дивитися, припустімо, на населення. Це ознака? Так. Але наскільки вона грає на степовому порубіжжі, скажімо, XVII–XVIII ст.? Так само ми замислилися над цілим комплексом ознак, які вирішили розглядати (центр певної округи в адміністративному розумінні тощо). Ми для себе вирішували, чи можемо говорити про те, що є міська традиція, чи це місто, чи, може, село. Наш колега-архітектор говорить про те, що з точки зору архітектури місто і село достатньо принципово відрізняються. Я зараз, можливо, не все з пам'яті загадаю, але, зокрема, для сіл характерне вільне планування, відсутність певної кількості громадських місць, які об'єднуються в спільний простір. І хоча в селі зазвичай ми бачимо і церкву, і базар, усе-таки там бракуватиме певного комплексу об'єктів і регулярної забудови. Так от, дуже цікавий момент: і для Старої Самари Богородичного, і для Нового Кодака характерна регулярна забудова, наявність площ, ну й церкви, само собою...

Репліка з зали

Перепрошую, але я боюсь, що в той час, коли для Кодака це було характерне, для київського Подолу це ще не було характерне, бо тоді ще не прийшла велика пожежа 1811 р., після якої Київ почали забудовувати регулярно.

(Гамір у залі.)

Олег Репан

Коли взяти карту сучасного Дніпропетровська, то достатньо чітко видно: там, де був Новий Кодак (там видно вулиці, де йшли вали Нового Кодака), усередині квартали дуже маленькі і вони відповідають плану XVIII століття. А як тільки за фортечні стіни (їх зараз немає, зрозуміло) — ідуть відразу більші сільські квартали. Тобто досі в розплануванні зберігається оця особливість.

Урбаністична традиція... боюся, що я несвідомо зараз сперечаюся зі своїми опонентами, уживаючи це слово. У нас, у Дніпропетровську, основна дискусія ведеться щодо того, чи було перенесено урбаністичну традицію (от звідки цей вислів) з Катеринослава-Кільченського на Катеринослав-Дніпровський. І наші опоненти, або, якщо завгодно, мої опоненти, говорять достатньо чітко, що звідтіля було перенесено ідею міста, і тому Катеринослав-Кільченський є предком Катеринослава-Дніпровського. Можливо, я трохи починаю говорити їхньою мовою (і це цілком може бути помилкою).

Щодо Нового Кодака я, здається, сказав. Тепер яка територія Дніпропетровська? Розумієте, перед тим, як починати свої розвідки, ми спробували охопити сучасну територію, навіть найближчу округу Дніпропетровська, тому що, врешті-решт, можливо, варто цю традицію починати десь там, де немає сучасного Дніпропетровська. Може, ми не праві, і Катеринослав-Кільченський або Старий Кодак, які не входять зараз до складу Дніпропетровська, були витоками нашого міста. І ми спробували охопити Дніпропетровськ і його найближчі околиці, подивитися на розвиток поселень тут. Повірте, не все просто і для нас; хоча сьогодні дуже активно критикували археологію, нам би страшенно хотілося, щоби археологи більше дали матеріалу. Богородицька фортеця або Стара Самара? Оце єдиний археологічний об'єкт, який професор Ковальова досліджує з 2000 чи 2001 року. Там страшенно багато цікавих археологічних знахідок. Ми дуже активно використовували їх у своїй роботі. Наскільки зумів, спробував відповісти.

Сергій Савченко

Скажіть, будь ласка, як Ви поясните те, що керівництво інших міст прагне здавнити, поглибити свою історичну традицію, а керівництво Дніпропетровська хоче, навпаки, «омолодити» своє місто? Це по-перше. По-друге, Ви називаєте якихось анонімних своїх опонентів — може, озвучите їхні імена? І ще

таке питання. Дніпропетровськ розширюється в принципі. От уявімо: він розшириться й охопить якесь поселення. А потім будемо дискутувати: чи з того якогось там поселення треба виводити Дніпропетровськ (а може, те поселення було засноване в XI чи в X ст.), і кінця-краю не буде таким дискусіям.

Репліка з зали

Просто хтось хоче бачити своє місто російським, а хтось — козацьким.

(Сміх у залі.)

Олег Репан

Я думаю, тут якраз ми входимо у сферу ідеології. Юрій Андруїнович Мицик, багатьом тут відомий, почав з 1635 року, зі Старого Кодака, і дуже активно це доводив. Ключовий його аргумент був такий: «Не дамо клятій цариці Катерині поганити наші давні українські міста!». Може, я перебільшую трошки.

Репліка з зали

Пом'якшуєте, напевно.

(Сміх у залі.)

Олег Репан

Річ у тім, що існує традиція, яка підважує нині офіційну дату заснування Дніпропетровська-Катеринослава від рапорта Черткова. Тут мені йдеться про публікації докторів історичних наук Ганни Кирилівни Швидько, Анатолія Васильовича Бойка, які говорять: «Колеги, як бути з тим, що на території сучасного Дніпропетровська-Катеринослава існувала традиція козацьких поселень?» Як із цим бути?

Наші опоненти — хто вони? Коли ми подавали документи, начальник відділу внутрішньої політики міськради написав

резолуцію: «Авторам советую прочитать историю Днепропетровска 2006 г.». Голова редколегії цієї книжки, який у вступі пише про 1786 рік, — це доктор історичних наук, професор Анатолій Болебрух. Але основний мотор — це кандидат історичних наук Максим Кавун, людина, яка досліджує період кінця XVIII ст. в Дніпропетровську і якому, власне, і належить дуже славне завдання, яке він зумів красиво виконати в оцій розкішно виданій історії міста Дніпропетровська. Максим Кавун сторінок 25 чи 30 присвятив поясненню того, як можна прив'язати до Катеринослава-Кільченського Катеринослав-Дніпровський. Суть у тому, що ідея міста була в одному місці, а потім вона прийшла інше місце.

Володимир Панченко

Ви ж поясніть, що Катеринослав-Кільченський мав бути за 15 км від сучасного центру міста, а зараз там узагалі немає жодних поселень.

Олег Репан:

Так. (*Гамір у залі.*) Насправді я думаю, що Максим Кавун екзистенційно десь для себе правий, якщо він живе в «місті Катерини», якщо для нього це місто, яке виникає за Катерини. Але що робити з тим, що Катеринослав саджали на Новий Кодак? Тобто, розумієте, усе перебувало там, у Кодаку, у 1784–1785 роках, фактично до 1791 року, — усе включно з управлінськими установами. Катерина приїздила в Новий Кодак — вона там ночувала, ніде було їй більше ночувати. Це був повітовий центр, Новий Кодак, центр Катеринославського повіту... І що відбулося далі? Далі, справді, пробували почати на горі, не зуміли, довелося зійти під гору в центр сучасного міста. І сучасний центр виник там, де була козацька слобода Половиця. Туди примусово переносять ярмарки з Нового Кодака, туди переходять управлінські повітові установи, їх також переводять із Нового Кодака, туди переносять перевіз, туди, власне кажучи, витісняють частину людей, забороняють торгівлю

й шинкування в Новому Кодаку. Тут, можливо, ми повинні говорити про початок міста і ще про один момент, що Катеринослав узяв від Нового Кодака міську округу, тобто чітко міська округа Нового Кодака стала округою Катеринослава. Точніше, Катеринослав спробував узяти. Проте Катеринослав був замалим для міста — 600 мешканців. І після цього прийнято рішення, Новий Кодак приєднують до складу Катеринослава, і вони вже розвиваються з 1795 роком разом, аж у 1838 році знову Новий Кодак від'єднали.

Володимир Маслійчук

А приклад Берліна? Спочатку виник Кельн, а потім приєднався Берлін. І Берлін виводить своє коріння з Кельна. Тут уже історик нічим не зарадить, це є рішення, мені здається, політичне, і жодною мірою ми не можемо те спростувати. Ідеться про те, кому від кого хочеться походити, і все.

Олег Репан

Мені здається, що тут не тільки йдеться про те, кому від кого хочеться походити. Ми повинні це як історики вирішити. Визначити критерії скажімо. А вже тоді я сам для себе вирішую, що хочу походити як мешканець Дніпропетровська від козацьких поселень.

Володимир Маслійчук

Коріння більшості людей абсолютно не дніпропетровське. У Дніпропетровську мешкає мій дядько, який із села Вільшани під Харковом, і, вибачте, він далекий від Дніпропетровська. Новий мегаполіс має мало спільного зі старим містом.

Олег Репан

Але ми говоримо про інше — про те, чи існує певний зв'язок у розвитку нації, території з минулим зв'язком, чи його не існує і можна виводити від того, що нам заманеться.

ОБГОВОРЕННЯ

Володимир Маслійчук

Шановні колеги, основне питання круглого столу сьогодні «Датування початків міста як проблема історичної урбаністики».

Наталя Яковенко

Мені здається, що і хід наших міркувань, шановні колеги, і вся наша дискусія починають йти по збитому на кілька градусів компасу. Збій перший став очевидним уже в першому раунді дискусії про урбаністичну традицію та про те, що таке місто. Адже за еталон, до якого ми приміряємо наше місто, беремо європейський стандарт, а точніше, європейську середньовічну традицію так званого «міста в мурах». І до цієї категорії ми пробуємо увібгати феномен, який туди абсолютно не входить, тож йому доводиться ручки-ніжки ламати, десь його обтесувати, а десь доповнювати власною фантазією. Мені здається, що власне оце пристосування європейського еталона до того своєрідного явища, яке склалося під назвою «місто» на території України, й призводить до величезної маси помилок — серед іншого, і клопотів з урбаністичною традицією. Пункт другий, де наш компас збивається, є давньою прикметою української історіографії, у тому числі сьогоднішньої. Маю на увазі плутанину дидактичних, сказати б, обслуговувальних функцій із метою історіографії як науки. З Вашої доповіді, пане Володимире Маслійчук, випливає справедливе обурення історика тим, що мешканці Барвінкового повірили в персонажа на ім'я Іван Барвінок. Ви переконані, що так не повинно бути. Тоді переконаймо весь світ, що не було ні Ромула, ні Рема.

Репліка із зали

Але ж їх не було.

Наталя Яковенко

Байдуже. Не справа історика воювати з легендами — вони прикрашають життя городян, вони сприяють їхній соціалізації й легітимізації їхнього буття, з потребою чого Ви згодні. Те саме стосується перервності й безперервності, про що була мова. Історик знає, що немає безперервної історії, в принципі немає, що вся доступна нашому знанню історія — це набір уривчастих епізодів. І ви хочете цю академічну схоластику донести до людей? Та нащо вона їм? Вони живуть у своєму рідному місті, вони «знають», що воно виникло в якусь прекрасну мить, коли прийшов козак Барвінок та й поставив загорожу з лози — достоту як Ромул і Рем стіну, і так з'явилося їхнє чудове місто, і Барвінок та хтось там біля нього — це їхні прямі предки. А стійкість заселення й освоєння території чи послідовність назв населеного пункту і т. д. — це проблеми академічні, безвідносні до реального життя городян. І коли ми прагнемо палко довести, що Дніпропетровськ «сів» на Кодак, то мусимо давати собі звіт, що працюємо на ідеологічну потребу. Я теж за те, аби Дніпропетровськ отримав козацьку пам'ять, а Одеса — татарську, а не російську, але, здійснюючи інтервенцію в ідеологію, ми мусимо говорити іншою мовою та оперувати іншими доказами, принаймні усвідомлювати, що це не зовсім те, до чого зобов'язує наш фах. Утім, на щастя для нашого сумління, уряд уже має офіційний список: за Дніпропетровськ та Одесу ще треба поборотись, але загалом хто хотів себе здавнити на півтори тисячі років — здавнив, хто хотів отримати 1100 — отримав, хто переробляв метрику з 300 на 900 — переробив і так далі. І список цей є знаряддям формування бюджету. Місцеві ради знають і уряд знає, кому, коли і на які ювілеї виділяти гроші, аби прокласти чергову асфальтову дорогу, — і на здоров'я. Натомість у тому, що має цікавити нас, картина безконечно строкатіша. Адже, як показують дослідження, проведені в останні роки на доброму фаховому рівні, в Україні, за винятком Львова, фактично не існувало того, що ми звично називаємо «магдебурзьким містом».

Кожне місто самоврядувало по-своєму, вважаючи свій статус «магдебурзьким», а отже, кожне постає як унікальний феномен з власною «магдебурзькістю». У такий спосіб сформувався дуже відмінні типи населених пунктів, де часто неможливо провести грань між містом, містечком і селом у центрі волості. Доки ми не нагромадимо case studies щодо кожного конкретного випадку, навряд чи варто поспішати до узагальнювальних праць — туди українській історіографії ще рано ходити, «замахуючись на Вебера». Інша річ, що можна шукати якісь типологічні перегуки в окремо взятій Слобожанщині, чи на Волині, чи на території Гетьманату, чи окремо між малими приватними містечками, а окремо між королівськими містами й т. д. Але, як мені здається, варто твердо пам'ятати, що сюди не підходить європейський еталон «міста в мурах».

Питання з зали

Чи може справжня урбаністична традиція існувати в маленькому поселенні?

Наталя Яковенко

Гадаю, треба скоріше говорити про інакшу форму традиції, хоча дати їй визначення не наважусь. Європейська «урбаністична» традиція спирається на парцеляцію території, яку задано раз і назавжди. Місто ніколи не розширюється, бо не може розширитися, тому будинки лізуть один на другий, тому вулиці вузькі і вам на голову виливають горщики з нечистотами, тому ви відчуваєте себе частиною замкненого міськими мурами простору, відмежованого від решти світу, — частиною «держави в державі», з чого виростає ота «урбаністична традиція». В Україні це тільки Львів.

Репліка з зали

Є певна тенденція в історичному дискурсі, є в архітекторів: архітектори говорять про простори міста...

Наталя Яковенко

Гадаю, це можна прикласти радше до новітнього міста. Або до давнього українського, яке не знало «стиснутості в мурах», хоча домінантою, ясно, й тут завжди був ринковий майдан.

Володимир Маслійчук

То чи можна говорити про урбаністичну традицію стосовно українських поселень?

Наталя Яковенко

Про це ж я і говорю. Вона настільки строката і різна в різних кутках України, що без спеціальних виокремлених досліджень про неї годі говорити. Адже як поєднати «урбаністичну традицію» прадавніх поселень, просто переведених на міське самоврядування, з поселеннями, що закладалися на «сирому корені» заради митниці на торговому гостинці, або виникали як козацькі хутори чи як невідомо що на річкових переправах, або спершу являли собою ситуаційний торговельно-обмінний пункт на межі зі Степом. У кожному випадку — інакша ситуація, яка породжує «некласичне» місто. Та й взагалі: чи місто, чи якийсь інакший тип людського поселення?..

Володимир Маслійчук

Але це змінює взагалі картину, уявлення. Я маю на увазі свої випадки, оці здавнювання, які свідчать про абсолютно інакшу колонізацію, про те, що все було інакше. І на загальному рівні це дуже суперечитиме як академічному, так і науковому дискурсу.

Наталя Яковенко

Саме це, зрештою, і є найцікавішим для дослідника. Спершу вивчити окремі випадки, а потім поєднати їх у супермонографії на 900 сторінок про те, якою неповторною є міська історія України.

Володимир Маслійчук

Я згоден. Будь ласка, пане Володимире.

Володимир Панченко

Дякую, Наталю Миколаївно, і я пробую зробити практичні висновки. Наступні дискусії, звичайно, повинні бути кращі ніж ця й об'ємніші. Я ж для себе фіксую, що ви все-таки заявляєте «ні» урбаністичному походженню. У мене теж є внутрішній протест: коли там від села Кулічки походить Москва, чому тоді не може від слободи походити якийсь місто, чому панові Репану треба тільки довести, що саме це місто Дніпропетровськ було Новим Кодаком і називалось город, а чому Новий Кодак чи початок міста не міг бути селом? Тобто Ви не бачите необхідності урбаністичного походження, початку для визначення сучасного міста?

Наталія Яковенко

Я не заперечую, я «за». Я хочу тільки сказати, що в популярному викладі, скажімо, в газеті, поняття «урбаністична традиція» можна не брати в лапки, але в науковій статті лапки не завадили б, а ще краще було би зразу пояснити, який зміст ви в це поняття вкладаєте.

Володимир Панченко

Друге. Ви кажете «ні» тяглості. Мене теж дивує коли говорять про те, що населений пункт виник у давнину й не було розривів, чи темних віків, що поселення існувало повсякчас. Але існує низка критеріїв оцінки датування. Це і перша письмова згадка, і археологічні знахідки.. При цьому, ми беремо недавню фактично історію, останні 500 років, коли є писемні згадки, але археологічні дослідження істотним чином можуть здавнити вік міста, наприклад на території Дніпропетровська знаходять монету 1509 року, може це підробка, але її там вже 20 цих монет, то ми можемо казати: «1509 рік — час заснування Дніпропетровська».

Наталія Яковенко

Мені немає що додати.

Володимир Панченко

Тобто йдеться про вироблення певних критеріїв, певної установки щодо датування початку міста.

Наталія Яковенко

Ви маєте на увазі той випадок, коли пишете доповідну записку в адміністрацію, а я говорю про дещо інші речі. Ви розумієте різницю?

Володимир Панченко

Так, я розумію і зараз переходжу до частини, де Ви говорили про це. Попри критику наукових підходів у датуванні початку міста, Ви підтримуєте пряму демократію. Тобто, за Вашими міркуваннями, якщо люди користуються міфами, то дамо їм нагоду користуватися міфами. Отже, якщо виник новий міф, то нехай вони приходять до адміністрації і вимагають змін згідно з новим баченням минулого, а якщо органи влади не переконуються, то виходять на мітинг і скандують: «Нам подобається міф про власного Ромула і Рема і ми його встановлюємо як початок міста!». Ви так вважаєте?

Наталія Яковенко

Я справді вважаю, що така забавка потрібна людям. Назвімо це не «забавкою», а красивіше — способом соціалізації людини в рідному місті, містком до ототожнення себе зі своїм містом. Можу запропонувати й інші варіанти красивого формулювання того, що насправді є забавкою, з точки зору фахового історика.

Володимир Панченко

Добре, але ці забавки мають надзвичайно серйозні наслідки.

Наталя Яковенко

Якщо йдеться про переконування адміністрації, то мої слова навряд чи годяться бути інструментом.

Володимир Панченко

Ви все-таки говорите про можливість випрацювання певних блоків уніфікації. Ми говорили про те, що нема ніякого уніфікованого підходу. Але він повинен бути. Треба ініціювати розробку певних блоків, як Ви сказали: для Галичини — своє, для Слобожанщини — своє, для Наддніпрянщини — своє...

Репліка із зали

Але спробуйте їх переконати, що немає уніфікованого підходу.

Володимир Панченко (продовжує)

Чому пан Олег Репан з колегами написали книжку «Палімпсест» про інакше коріння Дніпропетровська, про вивід міста із слободи Нового Кодака? Я поясню. Не тому, що в них за багато часу, це не їхні докторські тематики. Насправді, спочатку був підготовлений методичний посібник й вважалося, що для міської влади буде достатньо «методички» для підтвердження міфу, згідно з Вашою термінологією. Бо Ви все виносите в громадський простір, а не науковий, а в посібнику були всі необхідні пояснення для міської адміністрації. Але такий документ як «методичка», звичайно, менше переконує, ніж грубенька книжка з хорошою палітуркою і ілюстраціями...

Репліка з зали

Бо на неї більше грошей витрачено!

Володимир Панченко (продовжує)

Це все робилося за приватні гроші, причому тут це? Існує громадська ініціатива, як Ви кажете, людям хочеться бави-

тися, чи серйозніше жити в тому просторі, в якому вони себе усвідомлюють. На передатуванні Дніпропетровська ніхто ніяких грошей не заробляє, тут абсолютно інша ситуація. Але ж слід ініціювати розробки певних блоків щодо передатування. Тим більше, що будь яка наука таки містить два складники: фундаментальний і прикладний. Розумію, що це насамперед стосується природничих наук. Фундаментальні дослідження мали би створити певну основу, джерело для прикладних висновків. Гуманітарні науки також визначають певні закономірності. Тобто історія теж має свій прикладний бік у суспільствознавстві й певною мірою вивчає закони й причиняє наслідки, які запотребовані суспільством.

Наталя Яковенко

Ви вжили слово «уніфікація», яке не надто сюди підходить. Швидше можна говорити про низку феноменів однієї типологічної природи — про поселення, що виникли на місці козацьких зимівників, козацьких хуторів, козацьких перевозів. Це справді притаманне тільки тій території, яку контролювала Нова Запорозька Січ. Я дуже скептично ставлюся до твердження, що козаки стабільно освоїли цю територію ще в XVII ст., але якщо доведете, якщо знайдете підтвердження у джерелах — охоче погоджуся.

Володимир Панченко

Типологізація може включати ті міста, які були передатовані, от ви назвали Одесу... Треба зібрати інформацію про ті міста, які були передатовані...

Наталя Яковенко

Одеса належить до іншого типологічного пучка, це варіант татарських поселень, як Балаклава чи той-таки майбутній Севастополь.

Володимир Панченко

Хочу повернутися до переліку міст. Тобто якщо його один раз затвердили, то треба передбачити внесення змін. Тут без істориків не обійдеся.

Наталя Яковенко

Багато міст південної України в цей потяг, який простує до здавнення історії, не потрапили. Усі міста хочуть бути давніми, бо це сприяє самоповазі городян. Процес здавнення власної метрики бурхливо стартував наприкінці 1980-х, коли вперше стало можливим бути старшим за Москву, і тепер в Україні таких міст дуже багато. Хто поспішив і встиг на потяг, той потрапив у список «історичних міст», а хто мусив розпочати дискусію з локальними владами, що були настроєні антитарськи чи проросійськи, той і далі бореться. Борітеся — поборете, вам Бог помагає. Доповнюйте на здоров'я список, тільки не вплутуйте сюди науку.

Володимир Панченко

Але хто повинен затверджувати? Держава? Ви сказали: «не держава!» Академія наук? Який орган легітимізуватиме? Для істориків це, як Ви зазначили, забавки, для суспільства — далеко не забавки. Тобто Вас цікавить фундаментальна історична наука, однак є й суспільствознавство — наука прикладна. В природничих науках такої проблеми не існує. Можна не винайти рух іонів у електроліті, але все одно стати академіком, винайшовши пристрій, що дає можливість даного електролізу.

Наталя Яковенко

То шукайте підтримку в Академії наук, у відділі історії середніх віків Інституту історії України, аби вони Вас підтримали. Говорячи про місто, ми, до речі, досі не знаємо, що таке село. Ніхто не досліджував феномен сільського поселення — коли він виникає? Феномен такого сільського поселення, у якому є вулиці. За моїми підрахунками, це взагалі десь кінець XVI ст.

До того мали бути поселення хутірського типу. Може, я й помиляюсь. Одиницями, які організують структуру поселення, є церква й вулиці, а посередині якась адміністративна споруда — велика чи мала залежно від типу поселення. Село в нас і справді досі ніхто не вивчав.

Володимир Маслійчук

Тут я абсолютно згоден.

Наталя Яковенко

Село, як і місто, потребує прискіпливого академічного копірвання: коли населення прийшло, коли пішло, коли ще раз повернулося, скільки людей повернулося, як вони розплоджувалися, з чого жили. Тут історика не лякає ні перервність, ні те, що на місці якогось поселення, як в отій згаданій нами Полтаві, 300 років ніхто постійно не мешкав, хоча, мабуть, час від часу з'являлося щось на зразок хутора, бо місце зручне, риби й води багато. Це для історика цікаво.

Володимир Панченко

Ну а написання цієї монографії, про яку говорилося, на 900 сторінок.

Наталя Яковенко

Це ви до них апелюйте (*показує на задні ряди, де сидять студенти*). Нехай кожен напише монографію бодай про одне якесь місто... Тих міст в Україні он скільки, з уривчастою й темною історією. Наприклад, що таке давня Біла Церква? Дерев'яна фортечка на Змієвому валі чи місто?

(Гамір у залі.)

Володимир Панченко

Можна ще запитати про омолодження міст, щоб було цікавим для цієї 900-сторінкової монографії. Тобто місто не

здавнюють, а навпаки роблять молодшим й це підтверджують науково.

Володимир Маслійчук

Я хочу, щоб ще хтось висловився, бо в нас така однобічна дискусія. Вона мені дещо нагадує... трішечки хочу пожартувати. Це щодо уявлень пересічної людини про минуле. У школі ми вчили відомий вірш П. Тичини «Пісня трактористки». Ідеться там про дівчину, яка втекла на курси трактористів до села Попівка, аби вивчитись. І я стою зі своїм приятелем на зупинці якось, а поряд село Протопопівка, яке в просторіччі називається Попівкою. Їде автобус на ту Попівку, і мій приятель говорить: «Поїхав на Попівку, на село», — із цього ж вірша. Я на нього дивлюсь і думаю: скільки років минуло, а він пам'ятає цей вірш Тичини. А він мені: «Що дивишся? Наш Скворода написав».

(Сміх.)

Віталій Михайловський

Я не дискутуватиму з промовцями, а для початку наведу один приклад. Присутні тут колеги були свідками: торік великий з'їзд істориків у Кракові проходив під трохи дивною датою — 750 років локації міста Кракова. Ніхто ж не скаже, що Краків виник як місто 750 років тому, але святкувати можна різні дати. Так само й у Познані було три локації, свідком святкування 700-ліття однієї з них мені довелося бути під час однієї з конференцій. Стосовно ж наших реалій, то перенесуся з незнаних мені теренів Слобожанщини та півдня України на рідне Поділля. І згадаю тут лише два міста: сучасний Хмельницький (історичний Плоскирів, Проскурів) і Кам'янець-Подільський.

Отже, почнімо з рідного міста присутнього тут шановного Максима Яременка. Свого часу працюючи над кандидатською дисертацією, я збирав у Варшавському архіві давніх актів до-

кументи. В одному з них містилася згадка про село Плоскирів, з якого виріс потім Проскурів і сучасне місто Хмельницький. З документу випливала дата 1431 рік. Я написав про це невеличку замітку, яка була опублікована в «Українському археографічному щорічнику» в розділі «Miscellanea», бо на статтю це не надавалося. Через тиждень мені дзвінок із Хмельницького краєзнавчого музею: «Ці матеріали ми хочемо нести в міськраду. Чи можемо зустрітись?» Надворі 2003 р. Приїхали, поговорили. Тодішній мер подивився на це все та й відклав справу. Після того на позачергових виборах обирають нового міського голову (цей, що відклав справу, загинув в автомобільній катастрофі). А надворі вже початок 2006 року. Починають рахувати: 1431–2006. 575 років! Калькулятор державного службовця починає підбивати можливі дивіденди: це ж державне фінансування, а тут у нас вибори до парламенту 2006 року! Бере він торбу, їде до Києва. Результати — полагоджений водогін для Хмельницького, а на осінь велика міжнародна конференція. Мене теж запросили на неї. Приїхав собі, тихо сиджу. Тут виходить міський голова і починає читати написану для нього промову. І говорить мовою, яку вжито в моїй публікації: «...привілей короля Владислава II Ягайла у Сопоті, 10 лютого 1431 р.»... Один виступив, другий, третій. Той, хто бігав за мною, отримав почесну відзнаку міського голови № 1. Тут оголошують моє прізвище, я виходжу чемно, міський голова мені дає табличку в рамці, на якій написано: «Подяка міського голови за сприяння в пошуках давнішої згадки», та коробку з кавовими філіжанками й ритуальні три червоні гвоздики. Я думав, що впаду від сміху. Повірте, ніяких меркантильних інтересів я не плекав. Але конференцію провели, прийом гарний зробили, осіб на триста.

Але чим цікавий факт Хмельницького в поглибленні дати першої згадки? Усі ми знаємо, коли почали дозволяти нам, простим історикам, читати Грушевського. Приблизно наприкінці 1980-х років. У Грушевського є один такий цікавий документ, що стосується Поділля: реєстр димів 1493 року. Там

усе Подільське воєводство розписане. Згадано в тому числі й сучасне місто Хмельницький, яке у 1993 році відсвяткувало свої 500 років. А тут виникає колізія: через 13 років вони святкують уже 575 років! Історія вершить дива.

Другий момент — стосовно Кам'янця-Подільського. Тут уже моє рідне місто, тому мушу прокоментувати дату II ст. н. е., яка прозвучала в доповіді шановного Андрія Портнова. У цьому випадку ми маємо страшне зловживання саме істориків, а передусім історика від архітектури, пані Ольги Пламєницької, яка вигадала на свою якусь там уяву (не буду називати інакше, бо я не лікар), що те, що з'єднує півострів із замком, є римським мостом. Звідси і друге століття. Що в межах кам'янецького польського ринку, у центрі півострова, стояв римський табір і так далі. Але, як ми знаємо, з цифрами й розрахунками можна творити дива, яке це видно на сторінках відомого всім роману Умберто Еко «Маятник Фуко», де один із головних героїв Агліє ілюструє це на прикладі звичайнісінького газетного кіоску, порівнюючи його з розмірами піраміди Хеопса й різноманітними відстанями у Всесвіті. Отже, за такою логікою можна в кам'янецький ринок вписати не тільки піраміду, але й Сфінкса та багато інших див світу.

Такий стан справ є страшним. Свого часу я брав участь у свідомому віці у святкуванні 925-ліття Кам'янця 1987 р., де ми, учні художньої школи, робили так звані конфедератки для польських окупантів, а татарам розмальовували луки та сагайдаки. Це було, але серйозно цю дату, на жаль, ніхто сьогодні вже не сприймає, бо всім подобається друге століття. Адже всі ці святкування — це насамперед кошти на проектні дослідження цього нещасного моста, ідеї розібрати його, під що навіть створювали міжнародну фундацію з благословення прем'єр-міністра України Віктора Ющенка і прем'єр-міністра Польщі Єжи Бузка. Це вже серйозно, коли справа виноситься на такий рівень. А суми фінансування, як говорять співробітники національного архітектурного заповідника

в Кам'янці, вимірюються далеко не тисячею гривень тільки на одну проектну документацію і на каталог якихось речей.

А пересічним людям потрібне свято. Адже, як писали в публіцистичному кулінарнимі місцями Кракова, «не всі люди на цій землі мали щастя народитися біля Смочої ями».

Володимир Маслійчук

Я зараз передам слово Андрієві Портнову. Думаю, що обговорення не дійшло, як і личило, жодного підсумку, але хотілося б деяких узагальнень. Будь ласка.

Андрій Портнов

Дякую. Я несподівано опинився у вигідній ролі того, хто має слово останнім. Я вважаю, що певний результат нашого обговорення таки є, бо саме усвідомлення всього спектру взаємодій історії і політики дуже багато, як на мене, дає і історикам, і політикам. На жаль, політиків у нас у залі не було, але все одно про це говорити варто.

Щодо Кракова. Дуже дякую, що пан Віталій порушив цю тему. Якщо я не помиляюся, то останнє святкування Кракова було від дати, коли в місті утворено ринок. Вочевидь, ми тут маємо ілюстрацію тези Наталі Миколаївни Яковенко, що жодне українське місто просто не може дозволити собі подібну дату. Мусимо шукати щось інше, і тут Краків для нас, на щастя чи на жаль, не є прикладом. Тим більше, якщо йдеться про стратегії здавнення. Як на мене, існує психологічний комплекс. Часто в містах нічого не лишилося не те що з XII, а з XVIII століття, є лічена кількість перебудованих споруд. А ми шукаємо якогось мало не доісторичного коріння!

Ще я хотів сказати про Ромула й Рема. Мене дуже вразила Румунія, де чи не в кожному місті стоїть ота римська вовчиця з вовчатами, вочевидь румунськими. Звісно, з цього можна іронізувати, але, з другого боку, цікаво: наскільки ця конструкція румунської «римськості» виявилась успішною і наскільки допомогла Румунії досягти того, чого вона наразі досягла. Коли

я був у Румунії й чув від молодих людей: «Завдяки Європейському Союзові в нас є майбутнє, є перспектива», я намагався уявити щось подібне в Україні. Коли ми щороку спостерігаємо, як тисячі українців виїжджають за кордон із мрією ніколи сюди не повертатися, знаєте, я погоджуюсь на Ромула й Рема, на що завгодно.

Наступна теза. Безумовно, усі ми прекрасно розуміємо, наскільки грань між наукою і ненаукою крихка й невловима. Але парадокс у тому, що випадок датування міст — це той приклад, коли, як би ми не хотіли, історикам не вдасться схватися до вежі зі слонової кістки, вони так чи інакше будуть змушені реагувати на звернення. Та сама історія з Казанню за-свідчила, що реакція може бути різною і надто часто залежить від певної політичної волі згори. Тут також постає питання про межі нашої свободи та інтелектуальної незалежності. Це тема для окремої, поважної розмови.

І останнє. Варто брати до уваги, що питання перейменувань — це дуже часто питання ситуаційне. Якщо мер Одеси Едуард Гурвіц на певному етапі хотів зняти всі пам'ятники Леніну, він їх зняв. У Дніпропетровську міська влада такого бажання дотепер не виявила. Але загалом у всіх цих питаннях перейменувань набагато більше важить не глибина наукової аргументації, а конкретна політична ситуація й контекст у кожному окремо взятому населеному пункті. Дякую.

Володимир Маслійчук

На цьому закінчуємо. Усім дякую за увагу та виступи.

Додаток

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

П О С Т А Н О В А
від 26 липня 2001 р. N 878
Київ

Про затвердження Списку історичних населених місць України

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць України, на виконання статті 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини» (1805-14) Кабінет Міністрів України п о с т а н о в л я є:

1. Затвердити Список історичних населених місць України (додається).

2. Державному комітетові будівництва, архітектури та житлової політики:

разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями продовжити протягом 2001-2005 років роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних населених місць України;

разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями забезпечити протягом 2001-2003 років розроблення та затвердження науково-проектної документації з визначення меж історичних ареалів населених місць, включених до зазначеного Списку.

Прем'єр-міністр України
Інд. 28

А. КІНАХ

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 26 липня 2001 р. N 878

СПИСОК
історичних населених місць України
(міста і селища міського типу)

Назва історичного населеного місця	Дата заснування або першої писемної згадки
м. Київ	V століття
м. Севастополь	1783 рік
Автономна Республіка Крим	
м. Сімферополь	1784 рік
м. Алупка	960 рік
м. Алушта	VI століття
м. Армянськ	XIV–XVIII століття
м. Балаклава	V століття до нової ери
м. Бахчисарай	друга половина XV століття
м. Білогірськ	XIV–XVIII століття
сmt Гаспра	XVIII століття
сmt Гурзуф	VI століття
м. Євпаторія	VI століття до нової ери
м. Інкерман	VIII–IX століття
м. Керч	V століття до нової ери
сmt Коктебель	VIII–XIII століття
сmt Кореїз	кінець XVII століття
сmt Лівадія	XVIII століття

сmt Масандра	1730–1750 роки
сmt Новий Світ	XIX століття
сmt Ореанда	VIII–IX століття
сmt Партеніт	VIII–X століття
м. Саки	XIX століття
сmt Сімеїз	I–III століття
м. Старий Крим	X–XIII століття
м. Судак	III–VII століття
м. Феодосія нової ери	VI століття до XIII століття
сmt Форос	XIII століття
сmt Чорноморське	IV століття до нової ери
сmt Щебетовка	VIII–X століття
м. Ялта	1837 рік
Вінницька область	
м. Вінниця	1363 рік
м. Бар	1425 рік
м. Бершадь	1459 рік
сmt Браїлів	XV століття
сmt Брацлав	X–XI століття
сmt Вороновиця	1545 рік
м. Гайсин	1545 рік
сmt Дашів	початок XV століття
м. Жмеринка	кінець XIX століття
м. Іллінці	середина XVII століття
сmt Копайгород	1624 рік
м. Могилів-Подільський	кінець XVI століття
сmt Муровані Курилівці	1493 рік
м. Немирів	XIV століття
сmt Оратів	1545 рік
м. Погребище	XII століття
сmt Ситківці	початок XVI століття

сmt Тиврів	1629 рік
сmt Томашпіль	1616 рік
м. Тульчин	1607 рік
м. Хмільник	1362 рік
сmt Чечельник	початок XVII століття
м. Шаргород	XIV століття
м. Ямпіль	XVI століття

Волинська область

м. Луцьк	1085 рік
м. Берестечко	1445 рік
м. Володимир-Волинський	988 рік
сmt Голоби	середина XVI століття
сmt Головно	1564 рік
м. Горохів	1240 рік
сmt Іваничі	1545 рік
м. Камінь-Каширський	1196 рік
м. Ковель	1310 рік
сmt Луків	1537 рік
сmt Любешів	1484 рік
м. Любомль	1287 рік
сmt Олика	1149 рік
сmt Ратне	кінець XII- початок XIII століття
м. Рожище	1377 рік
сmt Стара Вижівка	1508 рік
сmt Турійськ	1097 рік
м. Устилуг	1150 рік
сmt Цумань	1557 рік
сmt Шацьк	1410 рік

Дніпропетровська область

м. Дніпропетровськ	1778 рік
м. Дніпродзержинськ	1750 рік
м. Кривий Ріг	середина XVII століття

м. Нікополь	1594 рік
м. Новомосковськ	1687 рік
м. Павлоград	1780 рік

Донецька область

м. Донецьк	1869 рік
м. Артемівськ	1571 рік
м. Горлівка	1779 рік
м. Краматорськ	1860-ті роки кінець XVII століття
м. Макіївк	1780 рік
м. Маріуполь	1538-1539 роки
м. Слов'яногірськ	1645 рік
м. Слов'янськ	

Житомирська область

м. Житомир	1240 рік
м. Бердичів	1430 рік
м. Коростень	945 рік
м. Коростишів	1399 рік
сmt Любар	XIV століття
сmt Миропіль	XVII століття
м. Новоград-Волинський	1257 рік
м. Овруч	946 рік
сmt Олевськ	1488 рік
м. Радомишль	близько 1150 року

Закарпатська область

м. Ужгород	VIII століття
м. Берегове	XI століття
сmt Буштина	середина XIV століття
сmt Великий Березний	1427 рік
сmt Вилок	XIII століття
м. Виноградів	IX століття
сmt Воловець	XV століття
м. Іршава	XIV століття
сmt Королеве	1262 рік

сmt Міжгір'я	XII століття
м. Мукачеве	X століття
сmt Перечин	XIII століття
м. Рахів	1447 рік
м. Свалява	XII століття
сmt Солотвина	XIV століття
сmt Тересва	перша половина XIV століття
м. Тячів	середина XIII століття
м. Хуст	X–XI століття
сmt Чинадієве	1214 рік

Запорізька область

м. Запоріжжя	1770 рік
м. Бердянськ	1827 рік
м. Гуляйполе	1785 рік
м. Мелітополь	XVII століття
м. Оріхів	1775 рік
м. Токмак	1784 рік

Івано-Франківська область

м. Івано-Франківськ	1662 рік
сmt Більшівці	XV століття
сmt Богородчани	1442 рік
м. Болехів	1371 рік
сmt Букачівці	1438 рік
м. Бурштин	1554 рік
сmt Войнилів	1443 рік
сmt Ворохта	XVII століття
м. Галич (разом із селами Крилос і Шевченкове)	IX століття
сmt Гвіздець	1373 рік
м. Городенка	кінець XII століття
сmt Ділятин	1578 рік
м. Долина	друга половина X століття

сmt Заболотів	1579 рік
м. Калуш	1241 рік
м. Коломия	до 1240 року
м. Косів	1565 рік
сmt Кути	XVIII століття
м. Надвірна	1596 рік
сmt Обертин	1416 рік
сmt Отиня	XIII століття
м. Рогатин	XII століття
сmt Рожнятів	XII століття
м. Снятин	1158 рік
сmt Солотвин	XII століття
м. Тисмениця	1143 рік
м. Тлумач	XII століття

Київська область

м. Біла Церква	1032 рік
м. Богуслав	1195 рік
м. Васильків	988 рік
м. Вишгород	946 рік
м. Переяслав-Хмельницький	907 рік
сmt Ржищів	XI–XII століття
м. Фастів	1390 рік
м. Яготин	1552 рік

Кіровоградська область

м. Кіровоград	1754 рік
м. Бобринець	1767 рік
сmt Нова Прага	1758 рік
м. Новомиргород	1740 рік
м. Новоукраїнка	середина XVIII століття
м. Олександрія	1751 рік

Луганська область

м. Луганськ	1795 рік
м. Алчевськ	1895 рік
сmt Біловодськ	1686 рік
м. Зимогір'я	1753 рік

м. Краснодон	1906 рік
м. Лисичанськ	1710 рік
с/мт Новописков	близько 1643 року
м. Сватове	1665 рік
с/мт Слов'яносербськ	1753 рік
м. Старобільськ	1598-1600 роки

Львівська область

м. Львів	1256 рік
м. Белз	1031 рік
м. Вібрка	1211 рік
м. Борислав	XIV століття
м. Броди	XII століття
с/мт Брюховичі	XV століття
м. Буськ	1097 рік
с/мт Великий Любін	XIII століття
м. Великі Мости	кінець XV століття
м. Винники	XIII століття
м. Глиняни	1379 рік
с/мт Гніздичів	1491 рік
м. Городок	1213 рік
м. Добромиль	1374 рік
м. Дрогобич	1233 рік
с/мт Дубляни	1164 рік
м. Жовква	1368 рік
м. Золочів	1442 рік
с/мт Івано-Франкове	1611 рік
м. Кам'янка-Бузька	1464 рік
м. Комарне	XII-XIII століття
с/мт Краковець	1425 рік
с/мт Куликів	XIV століття
с/мт Магерів	XIV століття
с/мт Меденичі	1395 рік
м. Миколаїв	1570 рік
м. Моршин	1482 рік
м. Мостиська	1392 рік
с/мт Немирів	1580 рік

с/мт Нижанковичі	1408 рік
с/мт Новий Яричів	1370 рік
с/мт Олесько	1366 рік
м. Перемишляни	1437 рік
с/мт Підкамінь	1441 рік
с/мт Поморяни	1437 рік
м. Пустомити	1441 рік
м. Рава-Руська	1455 рік
с/мт Роздол	1569 рік
м. Рудки	1462 рік
м. Самбір	1238 рік
м. Сколе	1397 рік
м. Сокаль	1441 рік
с/мт Стара Сіль	1255, 1421 роки
м. Старий Самбір	XI століття, 1553 рік
м. Стрий	1396 рік
м. Судова Вишня	1230 рік
м. Турка	1431 рік
м. Угнів	1360 рік
м. Хирів	1374 рік
м. Ходорів	1394 рік
м. Червоноград	1692 рік
с/мт Шкло	XV століття
с/мт Щирець	XII століття
м. Яворів	1376 рік

Миколаївська область

м. Миколаїв	1788 рік
м. Вознесенськ	кінець XVIII століття
м. Очаків	XV століття
м. Первомайськ	1743 рік

Одеська область

м. Одеса	1794 рік
м. Ананьїв	1750-ті роки
м. Балта	перша половина XVI століття

м. Білгород-Дністровський	IV століття до нової ери
м. Болград	1821 рік
сmt Велика Михайлівка	кінець XVIII століття
м. Вилкове	1708 рік
м. Ізмаїл	кінець XVI століття
м. Кілія	VII століття до нової ери
м. Кодима	1754 рік
сmt Овідіополь	1795 рік
м. Рені	1548 рік

Полтавська область

м. Полтава	IX століття
сmt Велика Багачка	кінець XVI– початок XVII століття
м. Гадяч	1634 рік
сmt Диканька	XVII століття
м. Зіньків	1604 рік
сmt Козельщина	друга половина XVII століття
м. Кременчук	1571 рік
м. Лохвиця	X-XI століття
м. Лубни	988 рік
м. Миргород	XVI століття
сmt Опішня	перша половина XVII століття
м. Пирятин	1155 рік
м. Хорол	1092 рік

Рівненська область

м. Рівне	1283 рік
сmt Березне	1584 рік
сmt Володимирець	1570 рік
сmt Гоща	1152 рік
м. Дубно	1099 рік

м. Дубровиця	1005 рік
сmt Клевань	1458 рік
м. Корець	1150 рік
сmt Мізоч	1322 рік
сmt Млинів	XVI століття
м. Острог	1100 рік
м. Радивилів	1564 рік
сmt Степань	1292 рік

Сумська область

м. Суми	1655 рік
м. Білопілья	XI століття
м. Ворожба	1665 рік
сmt Вороніж	перша половина XVII століття
м. Глухів	кінець X століття
м. Конотоп	1638 рік
м. Кролевець	1601 рік
м. Лебедин	1654 рік
сmt Низи	1662 рік
м. Охтирка	1641 рік
м. Путивль	X століття
м. Ромни	1096 рік
м. Середина-Буда	середина XVII століття
сmt Терни	друга половина XVII століття
м. Тростянець	середина XVII століття

Тернопільська область

м. Тернопіль	1540 рік
м. Бережани	1375 рік
м. Борщів	1456 рік
м. Бучач	1397 рік
сmt Вишнівець	XV століття
сmt Гримайлів	1600 рік
сmt Гусятин	1559 рік

с/мт Залізці	1483 рік
м. Заліщики	1340 рік
м. Збараж	1211 рік
м. Зборів	XV століття
с/мт Золотий Потік	XIV століття
с/мт Козова	1440 рік
м. Копичинці	XIV століття
с/мт Коропець	1421 рік
м. Кременець	1226 рік
с/мт Ланівці	1444 рік
с/мт Мельниця-Подільська	1615 рік
с/мт Микулинці	1096 рік
м. Монастириська	1454 рік
с/мт Підволочиськ	1463 рік
м. Підгайці	1463 рік
м. Почаїв	1450 рік
с/мт Скала-Подільська	1569 рік
м. Скалат	1564 рік
м. Терехів	1097 рік
с/мт Товсте	1449 рік
м. Хоростків	1564 рік
м. Чортків	1522 рік
м. Шумськ	1149 рік
Харківська область	
м. Харків	1654 рік
м. Балаклія	1663 рік
м. Богодухів	1571 рік
м. Валки	1646 рік
м. Вовчанськ	1674 рік
м. Зміїв	XII століття
с/мт Золочів	1677 рік
м. Ізюм	1639 рік
с/мт Кегичівка	друга половина XVIII століття
м. Красноград	1731 рік
с/мт Краснокутськ	1651 рік
м. Куп'янськ	1685 рік
м. Люботин	середина

м. Мерефа	XVII століття середина
м. Чугуїв	XVII століття 1627 рік
с/мт Шарівка	початок XVIII століття
Херсонська область	
м. Херсон	1778 рік
м. Берислав	XVI століття
м. Генічеськ	1784 рік
м. Каховка	1781 рік
м. Нова Каховка	1950 рік
м. Скадовськ	1894 рік
м. Цюрупинськ	1711 рік
Хмельницька область	
м. Хмельницький	початок XV століття
с/мт Антоніни	XVIII століття
с/мт Білогір'я	друга половина XIV століття
м. Волочиськ	1463 рік
м. Городок	1362 рік
с/мт Гриців	XI-XII століття
м. Деражня	початок XVI століття
м. Дунаївці	1403 рік
м. Ізяслав	кінець XIII- XIV століття
м. Кам'янець-Подільський	II століття
м. Красилів	1444 рік
с/мт Летичів	XIII століття
с/мт Меджибіж	1146 рік
с/мт Нова Ушиця	1439 рік
м. Полонне	1171 рік
с/мт Сатанів	початок XV століття
м. Славута	XVII століття

сmt Смотрич	XIV століття
сmt Стара Синява	XVI століття
м. Старокостянтинів	XVI століття
сmt Чорний Острів	1366 рік
м. Шепетівка	1594 рік
сmt Ямпіль	X століття
сmt Ярмолинці	1400 рік

Черкаська область

м. Черкаси	1147 рік
м. Городище	XVI століття
м. Звенигородка	до XIII століття
м. Золотоноша	1576 рік
м. Кам'янка	початок XVII століття
м. Канів	1078 рік
м. Корсунь-Шевченківський	1032 рік
сmt Лисянка	1593 рік
м. Сміла	початок XVI століття
сmt Стеблів	1036 рік
м. Тальне	1609 рік
м. Умань	1616 рік
м. Чигирин	1589 рік

Чернівецька область

м. Чернівці	XII століття
м. Вижниця	XV століття
м. Герца	1437 рік
сmt Глибока	1438 рік
сmt Кельменці	1559 рік
м. Кіцмань	1413 рік
сmt Лужани	1453 рік
м. Новоселиця	1456 рік
сmt Путила	1501 рік
м. Сторожинець	1448 рік
м. Хотин	XIII століття

Чернігівська область

м. Чернігів	VII століття
сmt Батурич	1625 рік
м. Борзна	1239 рік
м. Ічня	XIV століття
сmt Козелець	початок XVII століття
сmt Короп	XIII століття
сmt Любеч	882 рік
м. Ніжин	1147 рік
м. Новгород-Сіверський	989 рік
м. Остер	1098 рік
м. Прилуки	1092 рік
сmt Седнів	1068 рік
сmt Сосниця	1234 рік
сmt Срібне	1174 рік

ІНСТИТУТ суспільних досліджень

Громадська наукова організація, заснована
2004 року в Дніпропетровську.

З липня 2008 року працює Київська
дирекція Інституту.

Серед пріоритетних напрямів діяльності:

- підтримка громадських і наукових ініціатив, спрямованих на формування елементів громадянського суспільства;
- створення середовища міждисциплінарного діалогу про минуле і майбутнє України.

Основна тематика наукових досліджень:

Проблеми походження і датування міст півдня і сходу України (зокрема, 24 вересня 2008 Інститут провів круглий стіл на цю тему в Національному університеті «Києво-Могилянська академія»)

Історія козацтва (Інститут був організатором кількох міжнародних наукових конференцій, проводить конкурс з історії козацтва серед школярів Дніпропетровська, організовує гостьові лекції провідних істориків у регіональних вищих навчальних закладів)

Доктрина і практики економічного націоналізму

Періодичні видання Інституту:

- Науково-популярна газета «Експедиція—XXI» (видається щомісяця, наклад 10 000 примірників, дотепер видано 75 номерів, www.exp21.com.ua)
- Сайт із вільним доступом до добірки матеріалів з історії України (www.ukrterra.com.ua)
- Козацька спадщина

Наукове видання

**Датування міст як проблема
історичної урбаністики:
європейський та український досвід**

Матеріали круглого столу
24 вересня 2008 р.

Редактор *С. М. Гук*,
відповідальний за випуск *А. Ф. Парамонов*,
коректор *І. Л. Д'яченко*,
комп'ютерна верстка *Ю. І. Цитковська*.

Свідоцтво № _____ від 00.00.0000
Підписано до друку 18.11.2008.
Формат 84×108/32. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Georgia.
Умов. друк. арк. 3,0. Облік.-вид. арк. _,00
Наклад 500 прим.

Харківський приватний музей міської садиби,
вул. Весніна 12, кімната 213, м. Харків, 61023, Україна